

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
FILOZOFSKI FAKULTET
ODSJEK ZA POVIJEST UMJETNOSTI

**POVIJEST IZGRADNJE ZAGREBAČKE KATEDRALE
UZNESENJA BLAŽENE DJEVICE MARIJE S
POSEBNIM OSVRTOM NA GRADNJU LAĐA U 14. I
15. STOLJEĆU**

Ana Bedenko

Mentor: dr. sc. Predrag Marković, izvanredni profesor

Zagreb, 2013.

Sadržaj:

1.	Uvod	str. 2-3
2.	Kratka kronologija gradnje zagrebačke katedrale	str. 4-5
3.	Od osnutka biskupije do Timoteja	str. 6-22
3.1.	Počeci biskupije i Ladislavova katedrala	str. 6-11
3.2.	„Predtatarska“ ili Prodanova katedrala (12. stoljeće)	str. 11-16
3.3.	Provala Tatara – pitanje kapele sv. Stjepana i obnove katedrale	str. 16-21
4.	Biskup Timotej i njegova katedrala	str. 22-26
4.1.	Uzor u gradnji: Pitanje sv. Urbana u Troyesu	str. 25-26
5.	Katedrala i njezine lađe: nastavak gradnje u 14. stoljeću i pitanje kronologije	str. 27-41
5.1.	Geneza lađe zagrebačke katedrale po interpretaciji Zorislava Horvata	str. 33-34
5.1.1.	Tijek gradnje do dolaska biskupa Eberharda Albena (1397-1406 i 1410-1419)	str. 34-38
5.1.2.	Odvijanje graditeljskih radova u 15. stoljeću – problemi i prijedlozi	str. 38-41
6.	Svod biskupa Osvalda Thuza i problem svetišta	str. 42-43
7.	Zaključak	str. 44
8.	Slikovni materijal	str. 45-57
9.	Popis literature	str. 58-60
10.	Popis slikovnog materijala	str. 61-62

1. Uvod:

O zagrebačkoj se katedrali mnogo pisalo. Stoljećima su se vjerni istraživači - historiografi, povjesničari umjetnosti, arhitekti ili pak samo domoljubi - vraćali vječnoj temi naše povijesti umjetnosti, tom ključu identiteta jednoga grada.

Katedrala je s gradom dijelila istu sudbinu te svojim ruhom svjedočila o bogatoj i burnoj prošlosti jedne male sredine. Njezino današnje lice, "ušminkano" devetnaestostoljetnim intervencijama, ne odaje bogatstvo povijesnih slojeva, ali stoji kao podsjetnik jednoga drugoga vremena i njegovih običaja, pridonoseći na taj način njezinoj slojevitosti.

Počeci gradnje katedrale počeci su i Zagrebačke biskupije čiji najraniji dani još uvijek velikim dijelom nisu razjašnjeni. Nedostatak povijesnih izvora i problem falsifikata otežavaju konkretnije spoznaje o najranijem razdoblju Zagrebačke biskupije i njezine prvostolnice od kraja 11. do sredine 13. stoljeća. Rješenje bismo mogli pokušati pronaći u kombiniranju dostupnih dokumenata, ali s posebnim naglaskom na samu stilsku, odnosno arhitektonsku analizu putem koje nam se spomenik najizravnije obraća. Tu nije riječ o pukim „domišljanjima“ kako ih je jednom zgodom nazvala Nada Klaić¹ već o pokušaju traženja odgovora preko minucioznog „čitanja“ same građevine. Pažljivim promatranjem stilski nam analiza ponekad može kazati više od povijesnih dokumenata dvojbene ili upitne vjerodostojnosti koji često znaju navesti na pogrešan trag.

U našem ćemo radu dati jednu opću kronologiju i pregled gradnje zagrebačke katedrale. Spomenut ćemo sve probleme i nedoumice koje je ona dosad postavila pred istraživače, međutim prvenstveno ćemo se koncentrirati na samo tijelo, odnosno lađe koje predstavljaju najmlađi srednjovjekovni dio katedrale i vjerojatno najčitkiju cjelinu s obzirom na znatne restauratorske intervencije koje je Herman Bollé izvršio nakon velikog potresa 1880. godine. Rad će zasigurno otvoriti više problema i pitanja nego li će ponuditi odgovora i rješenja. Pokušat će međutim barem usustaviti literaturu i pomiriti ili razići dosad stvorena mišljenja. Na jednome će mjestu nastojati donijeti dosadašnja mišljenja, istraživanja i zaključke te uz njihov pregled ponuditi možda i neki vlastiti odgovor, kritički osvrt na dosad ponuđena rješenja ili makar skromno mišljenje.

Problem predstavlja i nedostatak jednog iscrpnog i sveobuhvatnog monografskog djela o zagrebačkoj katedrali koje bi uz sumiranje rezultata ranijih istraživača i povjesničara uključivalo i ozbiljnije recentnije dosege istraživača kao što je Zorislav Horvat. Takvo bi se djelo nužno moralo osvrnuti na ključne probleme koji se već desetljećima vežu uz povijest izgradnje prvostolnice, ali ozbiljniji pokušaji pronalaženja njihova rješenja još uvijek nisu napravljeni.

---

¹ Nada Klaić, „Johannes lapicida parlerius ecclesie sancti Marci“, u: *Peristil*, br. 22, Zagreb, 1979., str. 45-55. Autorica u članku osporava zaključak Anđele Horvat da su južni portal na Gradecu klesali majstori praške parlarske radionice.

Sama bogata građa katedrale, premda skrivena ponešto agresivnim restauratorskim postupcima XIX. stoljeća, nudi nam se kao ključ u odgonetavanju svoje arhitektonske povijesti. Naime, ovdje se doista i radi o jednoj povijesno-umjetničkoj zagonetki koja možda nikada neće biti u potpunosti riješena, ali bi trdom istraživača te pažljivim čitanjem dokumenata i samoga tkiva spomenika mogla biti korak bliže u razotkrivanju svojih tajni. Marcel Proust je jednom vlastito djelo usporedio s katedralom, osvrnuvši se tako na kompleksnost i organski rast umjetničkog djela što uza svu svoju tehničku složenost jedan spomenik arhitekture u svojoj biti i jest.

2. Kratka kronologija gradnje zagrebačke katedrale

Nakon osnutka zagrebačke biskupije 1094. godine nasljednici kralja Ladislava započinj s gradnjom prvostolnice.² Uvriježeno je mišljenje da je prva katedrala građena čitavim 12. st., a posvećena 1217. godine. U provali Tatara 1242. godine katedrala biva napadnuta i zapaljena, ali najvjerojatnije nije bila u potpunosti razorena. Prvim graditeljem „današnje“ katedrale smatra se biskup Timotej (1263-1287) kojemu se pripisuje čitav istočni odnosno svetišni dio građevine. Prostori lađa katedrale nastavljaju se graditi na dovršeno svetište početkom 14. st. u vrijeme biskupa Augustina Kažotića (1303-1322) i biskupa Stjepana III. Kanižaja (oko 1356-1374).

U 15. st. na gradilištu katedrale dolazi do većeg zamaha u izgradnji posredovanoga stolovanjem biskupa Eberharda Albena (1397-1406 i 1410-1419) i nakon njega Ivana Albena (1421-1433). Smatra se da se u razdoblju njihova stolovanja dovršene lađe katedrale i zapadno pročelje sa zvoncima do visine krovnooga vijenca. Katedrala je poprimila oblik dvoranske crkve odnosno *Staffelkirche*.

U vrijeme biskupa Osvalda Thuza (1466-1499) katedrala dobiva novi mrežasti svod u svetištu. Biskup Thuz oporučno ostavlja znatnu svotu novca za nastavak gradnje, ali veliki dio biva iskorišten za izgradnju obrambenih kula i zidova u vrijeme turske opasnosti u 16. st.

Njegov nasljednik Luka Baratin (1500-1510) dovršava svod u glavnoj lađi. Biskup Toma Bakač Erdödy posvetio se podizanju utvrda oko katedrale u vrijeme turskih napada.

Godine 1529. katedrala biva oštećena u sukobima između pristaša kralja Ferdinanda i Ivana Zapolje. Od udara bombardi generala Turna naročito je nastradalo zapadno pročelje.

Godine 1624. udar groma izazvao je požar i zapalio krov katedrale. U požaru je stradao i svetišni svod biskupa Thuza, a 1632. godine započelo se s obnovom svoda u svetištu koju je vodio majstor Ivan Albertal. Osim saniranja šteta nastalih udarima groma i požarima u 17. st. grade se dalje pojedini dijelovi katedrale – most od biskupskog dvora do katedrale, južni zvonik i zapadni portal. Godine 1636. sklopljen je ugovor s klesarom i zidarom Ivanom Albertalom o gradnji južnoga zvonika koji biva dovršen već 1644. godine. Godine 1640. sklopljen je s majstorom Kozmom Müllerom ugovor o izgradnji novoga zapadnog portala po uzoru na onaj romanički s crkve u Jáku. 1646. godine izbio je novi požar na Gradecu koji je dospio do katedrale. U nesreći je izgorio čitav krov, a vatra je doprijela i do zvonika te rastalila zvona. Crkveni je svod mjestimice popucao od vrućine. Na obnovi svoda i zidova angažiran je ponovno majstor Albertal.

---

² Podaci izneseni u kratkom pregledu izgradnje katedrale preuzeti su iz monografije *Zagrebačka katedrala* Ane Deanović i Željke Čorak iz 1988. godine te iz članka Ljube Karamana „Bilješke o staroj katedrali“ u *Bulletin JAZU* iz 1963. godine.

Godine 1646. u crkvi se zbog duljeg razdoblja nepokrivenosti srušio jedan stup. Štetu je do 1650. godine popravio Ivan Albertal s kojim je sklopljen novi ugovor 1647. godine. Katedrala je 1665. godine pokrivena crijepom. Za razdoblje druge polovine 17. st. i 18. st. nema podataka o važnijim graditeljskim promjenama.

Zbog lošijeg građevnog stanja u kojemu se katedrala nalazila početkom 19. st. javlja se misao o potrebi restauracije i povratka na „staro“. Biskup Alagović (1829-1837) podigao je 1835. godine uz zapadno pročelja veliko neogotičko pjevalište.

Godine 1878. u Zagreb je pozvan bečki arhitekt Friedrich Schmidt kako bi izradio nacрте za regotizaciju prvostolnice. (sl. 1.)

Velika neogotička obnova započeta je 1879. godine po projektu Friedricha Schmidta. Herman Bollé je otpočeka sudjelovao na projektu, a nakon velikog potresa 1880. godine u potpunosti je preuzeo zadatak restauracije i korigirao projekt prema vlastitim autorskim sklonostima.

Katedrala je u potpunosti dovršena u ožujku 1902. godine.

3. Od osnutka biskupije do Timoteja (od kraja 11. do kraja 13. stoljeća)

3.1. Počeci biskupije i Ladislavova katedrala

Ni danas nije posve jasno što se zbivalo s katedralom u samim počecima biskupije. Njenom su se poviješću i rastom, kako navodi Ana Deanović bavili brojni istraživači, a najstariji sudovi o katedrali koji su do nas došli u obliku rukopisa potječu od historiografa Zagrebačke biskupije kao što su Rafael Levaković (1590-1650), Benedikt Vinković (1637-42)³, Pavao Ritter Vitezović (1652-1713), Tomo Kovačević (1664-1724).⁴ Prvu pak tiskanu povijest katedrale sastavio je Baltazar Adam Krčelić 1770. godine.

Nedostatak najranijih isprava, koje su u strahu od ponovne provale Tatara prenesene na Rab⁵ odakle većina nikada nije vraćena, otežava spoznaje o osnutku i počecima Zagrebačke biskupije. Budući da dokument o osnutku ne postoji, a vjerojatno nikada i nije bio sastavljen i potpisan, danas je općeprihvaćena činjenica da je biskupiju osnovao kralj Ladislav oko 1094. godine. Taj nam podatak donosi Felicijanova isprava (sl. 2.), jedini dokument koji spominje ključni događaj zagrebačke povijesti. Međutim, treba spomenuti da se javljaju i oprečna mišljenja određenih istraživača koji osnutak biskupije na temelju biografija osoba spomenutih u Felicijanovoj ispravi datiraju u nešto ranije razdoblje, između 1087. i 1091. godine.⁶ Nećemo se ovom prilikom upuštati u povijesne rasprave te ćemo se zadržati na mišljenju većine istraživača koji osnutak smještaju u 1094. godinu.

Pitanje koje je mučilo sve istraživače koji su se dosad upustili u proučavanje početaka katedrale jest je li Ladislav sagradio prvu katedralu, je li samo započeo i ostavio njezin dovršetak u službu nasljednicima ili je funkciju prvostolnice, u iščekivanju njezine izgradnje, privremeno povjerio nekoj već postojećoj građevini. Gotovo bismo mogli reći da postoje dva tabora suprotstavljenih mišljenja od kojih jedan gradnju katedrale pripisuje Ladislavu, dok drugi smatra da su je ili gradili njegovi nasljednici nakon što ju je on zasnovao ili je sam kralj odabrao neku već postojeću crkvu i dodijelio joj ulogu katedrale.

³ Kod biskupa B. Vinkovića navedene su godine stolovanja, a ne rođenja i smrti.

⁴ Ana Deanović, Željka Čorak, *Zagrebačka katedrala*, Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 1988., str. 11.

⁵ Lelja Dobronić, *Biskupski i kaptolski Zagreb*, Zagreb: Školska knjiga, 1991.

⁶ György Györffy navodi razdoblje između 1087. i 1090., dok Ante Gulin prihvaća tezu o ranijem osnutku, ali smatra da to nije bilo moguće prije 1089. odnosno smrti hrvatskoga kralja Dmitra Zvonimira.

Više o osnutku biskupije vidjeti u: *Zagrebačka biskupija i Zagreb: zbornik u čast kardinala Franje Kuharića 1094-1994.*, Zagreb: Nadbiskupija Zagrebačka, 1995., str. 103-107., 133-153.

Stariji istraživači i kroničari poput Ivana Goričkog, Ivana Kukuljevića Sakcinskog, Danielea Farlatija, Rafaela Levakovića, Benedikta Vinkovića, Ivana Tomka Mrnavića graditeljem katedrale smatraju Ladislava iako ga Felicijanova isprava spominje isključivo kao utemeljitelja, a ne i kao graditelja.⁷ Neupitno je da je Ladislav predvidio neku sakralnu gradnju za vršenje buduće službe jer kako navodi Ivan Kukuljević Sakcinski: „...u isto doba kad rečeni kralj Ladislav zagrebačku biskupiju utemelji, sagradi on u Zagrebu...takodjer stan ili samostan (monasterium) za biskupa, dakle i prvostolnu crkvu, jer se s krstjanskoga gledišta ni pomisliti ne može samostan bez crkve”.⁸ Budući da je još tijekom 4. st. na crkvenim koncilima određeno da se biskupije ne smiju osnivati u malenim mjestima slaboga značaja,⁹ logično je pretpostaviti da je Zagreb u to doba već imao neku urbanu strukturu i sakralne objekte što bi onda kralju omogućilo organiziranje službe u nekoj drugoj građevini.

Ivo Franić, međutim, smatra da Zagreb u to doba još nije imao preveliki značaj budući da tada još nije bio ni utvrđen. On je mišljenja da se sjedište biskupije ionako nalazilo u Čazmi te da su biskupi tamo boravili jer su se do biskupa Prodana tamo i pokapali. Takva pretpostavka vjerojatno bi značila da neka reprezentativnija građevina u Zagrebu doista i nije bila potrebna te da je kralj mogao za potrebe te skromne službe preuzeti bilo koju postojeću građevinu. Nije mu se, naime, žurilo s izgradnjom prvostolnice u mjestu koje još nije imalo primat na tome području.

Ipak, postavlja se pitanje zašto je Ladislav uopće i osnivao biskupiju baš u Zagrebu. Većina istraživača razloge tomu vidi u političkim motivima, odnosno želji ugarske vlasti da ovo područje uzme pod kontrolu u neizvjesnom trenutku za hrvatsku dinastiju. I. Franić pak smatra da Zagreb i nije imao tako važno geopolitičko značenje, već da je osnivanje biskupije proračunati potez kralja Ladislava koji je u želji da se odmakne od pape Urbana II. i pristane uz Klementa III. Wilberta krenuo u navodnu borbu protiv idolatrije, a za spas kršćanstva.¹⁰ Zagreb je u to vrijeme već imao latinsko bogoslužje iako Ivan Krstitelj Tkalčić misli suprotno,¹¹ pa je i to bio jedan od razloga osnutka biskupije. Autor još navodi: „Religija je u srednjem vijeku glavni i skoro jedini nosilac čovječanske kulture...prodire do same srži svijesti. Jer samo ono što se pod sigurno ne zna, vjeruje se. ...kojim smjerom ide religijsko strujanje, onim ide i kulturno nastojanje.”¹²

⁷ Ana Deanović, Željka Čorak, *nav. dj.*, 1988., str. 16.

⁸ Ivan Kukuljević Sakcinski, *Prvostolna crkva zagrebačka: opisana s gledišta povjestnice, umjetnosti i starinah*, Velika Gorica: Matica Hrvatska, Ogranak, 1994., str. 1.

Masnim slovima označen dio istaknula je A. B.

⁹ Lelja Dobronić, *nav. dj.*, 1991., str. 8.

¹⁰ „...vidi se, da je zagrebačka biskupije osnovana kao latinska crkva da čuva strogu disciplinu rimske crkve među ozloglašanim Slavenima.“

Ivo Franić, *Stara katedrala u Zagrebu*, Zagreb: revija Društva Zagrepčana, 1934., str. 74.

¹¹ Ivan Krstitelj Tkalčić, *Prvostolna crkva zagrebačka nekoć i sada*, Zagreb: Knjigotiskara Karla Albrechta, 1885., str. 3.

¹² Ivo Franić, *nav. dj.*, 1934., str. 76-77.

I I. K. Tkalčić logično zaključuje da Ladislav nije sagradio katedralu jer bi se u protivnom tako važan podatak zacijelo nalazio u Felicijanovoj ispravi.¹³ On također postavlja vječno pitanje – tko je, kada i gdje gradio katedralu? Spominje listinu Andrije II. iz 1217. godine¹⁴ kojom kralj potvrđuje zagrebačkoj crkvi sva prava i posjede što ih je dotad uživala. Dokument međutim tvrdi da je kralj Ladislav ne samo osnovao biskupiju već i sagradio katedralu - "...*qui (Ladislaus rex) eciam in eodem banatu episcopatum instituit et monasterium in honore sancti regis Stephani construxit.*"¹⁵ Riječ *monasterium* iz ovoga dokumenta izazvala je veliku pomutnju kod istraživača. Na što se ona ustvari odnosi – crkvu ili samostan, samu biskupiju, Kaptol?¹⁶

I. Franić misli da označava sam Kaptol i da crkva zasigurno nije bila izgrađena.¹⁷ On i glagol „construere“ (...*et monasterium in honore sancti regis Stephani construxit*¹⁸) prevodi sa stvoriti, sklopiti, harmonično spojiti, a ne doslovno fizički sazidati.¹⁹ I. K. Tkalčić slaže se s tezom da je Ladislav prerano umro da bi stigao dovršiti katedralu.²⁰ Crkva koju biskup nije posvetio nije mogla biti stavljena u službu, a ponajmanje jedna katedrala.²¹ Na pitanje kako je bilo moguće pokopati biskupe u neposvećenju crkvi I. K. Tkalčić odgovara da je u određenim slučajevima posvećenje tla bilo dovoljno za ukop, neovisno o dovršetku i posvećenju crkve.²² On početak gradnje smješta početkom 12. st. u doba sklapanja Pacte convente²³ te relativno nedefinirano zaključuje da „*se sve to izvodilo 12. i prvom desetinom 13. vieka...*“ i da je katedrala građena u romaničkom stilu.²⁴

Ana Deanović vodila je dosad najopsežnija iskapanja na kapeli sv. Stjepana i području između kapele i današnje katedrale.²⁵ Rezultati tih arheoloških istraživanja nisu nažalost publicirani niti je objašnjena metodologija izvršenih radova. Oni su, naime, objavljeni jedino u člancima same autorice pa je samim time ustvari više riječ o njezinoj vlastitoj interpretaciji pronalazaka nego li o objektivno prikazanim arheološkim rezultatima.

¹³ Ivan Krstitelj Tkalčić, *nav. dj.*, 1885., str. 3.

¹⁴ Nada Klaić dokument smatra falsifikatom. Autorica drži da je isprava falsificirana 1226. u Rimu pri sporu oko desetine između biskupa Stjepana II. i opata samostana sv. Martina Panonskog. Više o tome vidjeti u: Nada Klaić, „Tobožnji Ladislavov „monasterium s. Stephani regis“ u Zagrebu“, u: *Peristil*, br. 24, Zagreb, 1981.

¹⁵ Ivan Krstitelj Tkalčić, *nav. dj.*, 1885., str. 4.

¹⁶ Vjerojatno se ipak ne odnosi na samu crkvu.

¹⁷ Ivo Franić, *nav. dj.*, 1934., str. 151.

¹⁸ Masnim slovima otisnut dio istaknula A. B.

¹⁹ Ta pretpostavka svakako ima više smisla od one da je Ladislav u manje od godinu dana sagradio katedralu. Budući da isti dokument navodi da Andrija II. 1217. godine svečano posvećuje crkvu to bi značilo da je ona otprilike te iste godine morala biti i dovršena, a ne 1090-ih kad je Ladislav još bio prisutan. U slučaju da je Ladislav doista dovršio crkvu zašto bi se onda s njezinom posvetom čekalo preko stotinu godina?

²⁰ Ivan Krstitelj Tkalčić, *nav. dj.*, 1885., str. 3.

²¹ Ivan Krstitelj Tkalčić, *Povijesni spomenici zagrebačke biskupije (Monumenta historica episcopatus Zagrabienensis): XII. i XIII. stoljeća*, Zagreb: Knjigotiskara Karla Albrechta, 1873-1874., str. 4.

²² Ivan Krstitelj Tkalčić, *nav. dj.*, 1873-74., str. 5.

²³ Isto

²⁴ Isto, str. 6.

²⁵ O svojim istraživanjima Ana Deanović piše u člancima „Zagrebačka katedrala – prošlost u sadašnjosti“ u časopisu *Kaj* iz 1979. godine i „Zagrebačka katedrala u okvirima novih iskapanja“ u *Iz starog i novog Zagreba* III iz 1963.

U svojim zaključnim razmatranjima autorica navodi da rezultati iskopavanja pokazuju da se na najužem području katedrale vidi postojanje građevina od 10. st. nadalje. Postojanje te najstarije građevne strukture vidi u otkriću kapitela koji datira u razdoblje između 9. i 11. stoljeća. U isti period autorica smješta i fragmente žbuke koje pronalazi uzidane u temeljima istočnog kontrafora južne apside Timotejeva sklopa, kao i ulomak menze s križevima čija se forma također uklapa u navedeno razdoblje.²⁶ Po pitanju početaka gradnje i njezina začetnika ostaje nepristrana i navodi kako se postojeći fragmenti mogu tumačiti i u jednom i u drugom svjetlu odnosno da se mogu smjestiti u dosta široko vremensko razdoblje od 9. pa sve do kraja 11. stoljeća.²⁷

Nešto kasnije ona se ipak priklanja mišljenju da je u nestabilnim okolnostima u kojima Ladislav osniva biskupiju kralju bilo jednostavnije preuzeti neku već postojeću građevinu i dati joj položaj katedrale.²⁸ Ne ulazeći u detaljnije rasprave ona pretpostavlja da se ta prva katedrala nalazila u istočnom dijelu današnje, možda čak na mjestu južne bočne apside odnosno Marijine kapele jer su u iskopima temelja toga dijela na velikoj dubini od preko dva metra pronađeni ostaci potpornjaka i zida te komadi jako stare već okamenjene žbuke.²⁹ Tu se ona poziva na I. K. Tkalčića koji upozorava na vrlo ranu tradiciju Marijina kulta na tom području.³⁰ Autorica uzima mjesto današnje Marijine kapele kao moguću lokaciju početka prve gradnje i kaže da je Ladislav možda i mogao započeti neku gradnju na tom mjestu koju su onda nastavili njegovi nasljednici.^{31 32}

Osim pitanja tko i kada započinje s izgradnjom prve katedrale javlja se i nerazdruživo pitanje gdje se ta građevina nalazila. A. Deanović je, kako je već navedeno, mišljenja da se prva Ladislavova katedrala smjestila u južnoj lađi nove trobrodne Prodanove odnosno predtatarske katedrale. Nova je i grandioznija crkva dakle obuhvatila svojim tkivom stariju crkvu i sačuvala tako njezine ostatke.³³ Autorica u svome istraživačkom radu razlikuje tzv. Ladislavovu i predtatarsku katedralu. Prema njezinome mišljenju očito nije riječ o istoj građevini. Ladislavova bi građevina tako bila zasebna struktura koja se naknadno ugnijezdila u tkivo predtatarske katedrale, a ne samo njezina početna faza koju su kraljevi nasljednici dalje razvijali.

---

²⁶ Ana Deanović, *Zagrebačka katedrala u okvirima prvih iskapanja u: Iz starog i novog Zagreba III*, Zagreb: Izdanja Muzeja grada Zagreba, 1963., str. 22.

²⁷ Isto, str. 23.

²⁸ Ana Deanović, „Zagrebačka katedrala - prošlost u sadašnjosti“, u: *Kaj, Umjetničke znamenitosti Zagreba III*, Zagreb, 1979., str. 7.

²⁹ Isto, str. 7-8.

³⁰ Isto, str. 8.

³¹ Isto, str. 9.

³² Mi ćemo ostati pri tvrdnji da je i pola godine premalo za započinjanje nekih konkretnijih radova, posebno u prilikama u kojima se tada nalazio Ladislav i to uoči svoje smrti. Uostalom, zašto bi kralj tako užurbano započinjao graditi katedralu ako je ionako odlučio ulogu katedrale dodijeliti nekoj postojećoj crkvi?

³³ Ana Deanović, *nav. dj.*, 1979., str. 9.

I. K. Sakcinski uvjeren je da se radi o istoj građevini, a budući da vjeruje da je Ladislav prilikom osnutka biskupije izgradio i katedralu, koja je kako navodi povelja Andrije II. posvećena 1217. godine, on očito smatra da Tatari ruše Ladislavovu crkvu.³⁴ Nije međutim ponudio jasno objašnjenje tako velikog vremenskog razmaka između izgradnje katedrale 1090-ih i njezina posvećenja 1217. godine.

Gjuro Szabo također je mišljenja da se prva katedrala gradila tijekom 123 godine, točnije od osnutka biskupije do posvećenja 1217. godine, ali navodi da je tu građevinu Ladislav samo osnovao, a da su je drugi gradili kroz dugi vremenski period.³⁵ Njegovo je stajalište ustvari najbliže onome Ane Deanović.

Ljubo Karaman priklanja se mišljenju da Ladislav nije zaslužan za izgradnju prve katedrale, iako smatra da je možda i mogao udariti temelje katedrali, a izgradnju prepustiti nasljednicima.³⁶

Igor Karaman i Ivan Kampuš u pregledu *Tisućljetni Zagreb* spominju postojanje crkvice sagrađene između 9. i 11. st. na mjestu današnje katedrale. O sudbini crkvice ništa ne kažu – ne znaju je li stradala ili bila porušena, ali na njezinome je mjestu, tvrde, sagrađena nova i veća crkva.³⁷ Tu građevinu oni vjerojatno smatraju Ladislavovom katedralom, iako je tako ne nazivaju. Nije posve jasno odakle im podatak da su je gradili talijanski majstori graditelji,³⁸ ali zaključak vjerojatno izvode iz ostataka ugrađenih u kapelu sv. Stjepana i na temelju lombardijskih građevnih odlika koje spominje Ana Deanović.³⁹ Vodeći se usporedbama s crkvama koje je Ladislav gradio u Ugarskoj, Ana Deanović pretpostavlja da je njegova crkva u Zagrebu vjerojatno bila mala jednobrodna građevina koja je završavala polukružnom ili lomljenom apsidom.⁴⁰ S vremenom ta je struktura zasigurno postala premalena pa je trebalo graditi veću koju Ana Deanović onda naziva predtatarskom ili Prodanovom katedralom.

Sumirajući naznačena gledišta možemo samo zaključiti kako još uvijek temeljem danas dostupnih i poznatih podataka, i onih povijesnih i onih oskudnih materijalnih, ne možemo sa sigurnošću znati je li Ladislav započeo neku gradnju ili ne. Kralj je zaista mogao otpočeti gradnju ili barem dati osnovnu zamisao, odnosno projekt, ali činjenica je da nikako nije mogao sagrađiti crkvu u tako kratkome vremenu.

³⁴ Ivan Kukuljević Sakcinski, *nav. dj.*, 1856., str. 2.

³⁵ Gjuro Szabo, *Prilozi za građevnu povijest zagrebačke katedrale*, Zagreb: edicije Muzeja grada Zagreba, 1929., str. 6.

³⁶ Ljubo Karaman, *Bilješke o staroj katedrali*, Bulletin Zavoda za likovne umjetnosti JAZU, Zagreb, 1963., str. 7.

³⁷ Igor Kampuš, Ivan Karaman, *Tisućljetni Zagreb*, Zagreb: Školska knjiga, 1994., str. 29.

³⁸ Isto. Nije nam posve jasno misli li pod sintagmom „udariti temelje katedrali“ na idejno osnivanje katedrale odnosno poticaj projektu ili na konkretne fizičke temelje.

³⁹ Ana Deanović, Željka Čorak, *nav. dj.*, 1988., str. 28.

⁴⁰ Isto, str. 20.

Budući da je Zagreb tada već bio naselje od određene važnosti (u protivnom ga kralj ne bi odabrao kao sjedište biskupije) u njemu su zasigurno već postojale neke ranije sakralne građevine koje su onda mogle poslužiti kao mjesto vršenja službe prije osposobljavanja same katedrale.⁴¹

S obzirom na osjetljivu političku situaciju uslijed propadanja hrvatske dinastije, Ladislav je morao brzo djelovati u nastojanjima da podvede novoosnovanu biskupiju pod svoju Ostrogonsku nadbiskupiju. U takvim prilikama zacijelo je bilo praktičnije i smislenije nekoj već postojećoj crkvi dodijeliti status katedrale nego li se upuštati u često mukotrpan proces organiziranja jednog gradilišta.⁴²

Danas je teško donijeti bilo kakav novi zaključak, a koji se ne bi temeljio na pukom nagađanju i novim hipotezama. Najranije je slojeve katedrale potrebno istražiti sustavnim arheološkim iskopavanjima koja se ne bi ograničila na njezine vanjske rubne dijelove i predio oko kapele sv. Stjepana. Potrebno je, naime, kopati u samoj katedrali koja zacijelo skriva odgovore na pitanja kako je izgledala i gdje se nalazila prva građevina na tom području. Potencijalni pronalasci možda bi i riješili nedoumice oko toga tko je i kada ustvari započeo tu prvotnu strukturu.

3.2. „Predtatarska“ ili Prodanova katedrala (12. st.)

Oskudnost ostataka i ponekad kontradiktorna povijesna svjedočanstva nemalo kompliciraju rješavanje problema vezanih uz građevinu nasljednicu Ladislavove crkve – takozvanu predtatarsku ili Prodanovu katedralu. I dan danas nagađa se njezin izvorni izgled, a i sama lokacija.

Problem nastanka predtatarske katedrale nadovezuje se na problem Ladislavove crkve. Budući da još uvijek nije razjašnjeno radi li se o dvije odvojene građevine ili je predtatarska katedrala izrasla organski kroz dugi niz godina iz ranije crkve ne možemo sa sigurnošću znati kada točno smjestiti početak gradnje i njezin tijek.⁴³

Usmjereni arheološkim istraživanjima Ane Deanović, čini nam se plauzibilnom njezina teza o poziciji Ladislavove crkve. Postojeći nalazi doista navode na zaključak da se najranija crkva, odnosno najraniji sloj smjestio na području današnje južne apside svetišta, točnije da ih treba tražiti negdje na tom području. Naravno, mogla bi se raditi i o spolijima prenesenim s neke druge lokacije.⁴⁴

---

⁴¹ I. Franić spominje mogućnost da je tu ulogu preuzela crkva sv. Marije. I. Franić, *nav. dj.*, 1934., str. 118.

⁴² Ana Deanović, *nav. dj.*, 1979., str. 7.

⁴³ Čini nam se, promatrajući dosadašnje zaključke istraživača, da se vjerojatno nije radilo o istoj građevini, barem ne u početku. Dvije su crkve zasigurno srasle zajedno tijekom vremena pa tako jedna enigmatska građevna struktura skriva u jednom svom dijelu fragmente druge koja se čini još više nedokučivom.

⁴⁴ To međutim i nije toliko vjerojatno jer je teško pretpostaviti kako se u to doba negdje u blizini nalazila građevina s takvim elementima.

S obzirom da ne možemo sa sigurnošću odrediti lokaciju predtatarske katedrale, teško bismo mogli suditi o još ranijoj strukturi. Nalazi ipak čine vjerojatnijom mogućnost da se odgovarajuća struktura nalazila kod današnje južne apside. Pitanje lokacije predtatarske katedrale, međutim, nešto je kompleksnije upravo zbog većeg broja podataka i pronalazaka koji su istovremeno i poprilično škrti pa tako kompliciraju čitavu situaciju.

Znamo, dakle da je katedrala posvećena 1217. godine,⁴⁵ a već 1242. godine razorena⁴⁶ od strane Tatara. Statut zagrebačkog kaptola arhiđakona Ivana goričkoga iz 1334. godine navodi da se u katedrali nalaze nadgrobne ploče biskupa Prodana (1175.), Dominika (1200.) i Gotharda (1214.).⁴⁷ Ako je suditi prema godinama ukopa, godinu smrti biskupa Prodana moramo uzeti kao *terminus ante quam non* za početak gradnje katedrale. I. K. Tkalčić objašnjava da je i posveta tla bila dovoljan preduvjet za ukop pa je moguće da je u doba Prodanove smrti katedrala bila tek u začetku. I. K. Tkalčić, govoreći o gradnji predtatarske katedrale, poprilično nedefinirano kaže da „se to izvodilo 12. i prvom desetinom 13. vieka...“⁴⁸ On se dakle ravna prema godini smrti biskupa Prodana kao početku i posveti Andrije II. kao kraju izgradnje, ne ulazeći pritom u detaljnija objašnjenja. Navodi pritom podatak da je 1227. godine neki plemić Nikola darovao nešto u crkvi u čemu vidi dodatnu potvrdu da je katedrala tada bila posve u funkciji jer su se takva darivanja (*offertoriji*) vršila na oltaru.⁴⁹ U *Povijesnim spomenicima zagrebačke biskupije* on definira crkvu koja nastaje kroz čitavo 12. stoljeće kao romaničku, međutim ustvrđuje da su se obredi za vrijeme trajanja radova vršili u ranijoj crkvi koja je tu postojala još prije Ladislavova dolaska dok su biskupi pak bili pokapani u okvirima novonastajuće katedrale.⁵⁰ Tu je također jasno istaknut njegov stav da Ladislav nije gradio katedralu već preuzeo neku raniju crkvu na toj lokaciji. Istraživači novijega razdoblja⁵¹ uglavnom, u nedostatku novih spoznaja, preuzimaju već ranije formirana mišljenja.

Gjuro Szabo smatra da se predtatarska katedrala gradila pune 123 godine, otprilike od osnutka biskupije pa do Andrijine posvete. O njoj ne donosi dodatnih informacija ili pretpostavki.⁵²

Ana Deanović, koja je jedina vršila arheološka istraživanja katedrale u onoj mjeri u kojoj je to bilo i jest moguće, smatra da je nova katedrala obuhvatila svojom južnom bočnom lađom Ladislavovu crkvu i na njoj se nadograđivala. Kaže da su njezini ostaci pronađeni u temeljima takozvanog Timotejeva sklopa i da je bila starija od kapele sv. Stjepana na koju se nadovezivala.⁵³

⁴⁵ Pod uvjetom da prihvatimo autentičnost povelje.

⁴⁶ Crkva je najvjerojatnije zapaljena, a ne srušena sa zemljom i pretvorena u pepeo kako se često navodi.

⁴⁷ Ana Deanović, Željka Čorak, *nav. dj.*, 1988., str. 21.

⁴⁸ Ivan Krstitelj Tkalčić, *nav. dj.*, 1885., str. 6.

⁴⁹ Isto

⁵⁰ Ivan Krstitelj Tkalčić, *nav. dj.*, 1873-74., str. 139.

⁵¹ Istraživači koji su djelovali (ili još uvijek djeluju) u 20. stoljeću.

⁵² Gjuro Szabo, *nav. dj.*, 1929., str. 6.

⁵³ Ana Deanović, *nav. dj.*, 1963., str. 22.

Ona je ponekad naziva i „predtimatejevom“ katedralom i navodi da se radilo o relativno velikoj građevini ranogotičkih stilskih obilježja. Ustvrdjuje kako bi se o tlocrtu bez daljnjih arheoloških iskapanja moglo samo nagađati, ali ipak nudi njezin pretpostavljeni izgled. Autorica smatra da se radi o trobrodnoj i troapsidalno zaključenoj građevini od četiri ili pet traveja s dvotoranjskim pročeljem i bez transepta građenoj po uzoru na lombardsku benediktinsku arhitekturu⁵⁴ te navodi da su takve crkve bile karakteristične za razdoblje dinastije Arpadovića u 12. st.,⁵⁵ a zbog nalaza temelja kontrafora zaključuje da su bočne lađe imale svodove.⁵⁶ U temeljima današnjih zvonika Ana Deanović vidi ostatke zvonika predtatarske crkve, odnosno smatra da su njihove baze izvorni dijelovi zvonika katedrale s kraja 12. i početka 13. st. Kako autorica kaže, masivni zvonici i kontrafori srodni su stilskim oblicima toga prijelaznog razdoblja.⁵⁷ Do istoga je zaključka je došao i Friedrich Schmidt u svojoj analizi katedrale koja je prethodila prvom projektu obnove.⁵⁸

Budući da temelje zvonika smatra izvornim zvoncima predtatarske katedrale, a u temeljima uz današnje svetište pronalazi ostatke te iste crkve, autorica polazi od logične pretpostavke da se stara Prodanova katedrala protezala istom površinom kao i današnja. Smješta je dakle na istu poziciju koju zauzima današnja katedrala. U proporcijama građevine i mjeri francuskog lakta, u obradi kamena (klesanci) i zidnome vezu ona prepoznaje način djelovanja francuskih radionica.⁵⁹ Autorica navodi kako se to okretanje francuskim kulturnim i tehničkim dosezima intenzivno odvija u Ugarskoj u vrijeme vladavine Bele III. i Emerika koji početkom 13. st. čak posjećuje Zagreb i bogato daruje gradilište katedrale.⁶⁰ Veza Bele III. i Francuske nije novost u povijesnim i povijesno-umjetničkim istraživanjima. Mađarski su se spomenici sustavno obrađivali u svjetlu francuskih, a i njemačkih strujanja, a sklonost Bele III. prema modi i umjetnosti *à la française* imala je značajan utjecaj na tadašnju ugarsku građevnu produkciju. Neke od ugarskih crkava koje nastaju pod francuskim utjecajem su samostanske crkve u Apátfalvi, Kerczu, Zirczu, Pilisu i drugdje. Uglavnom je riječ o filijalama cistercitskih samostana u Francuskoj kao što su Pontigny ili Fontenay.⁶¹

---

⁵⁴ Ana Deanović, *nav. dj.* 1979., str. 10.

⁵⁵ Ana Deanović, Željka Čorak, *nav. dj.*, 1988., str. 20.

⁵⁶ Isto

⁵⁷ Isto

⁵⁸ Citat Friedricha Schmidta donosi I. K. Tkalčić u djelu *Prvostolna crkva zagrebačka nekoć i sada*, str. 9.

⁵⁹ Ana Deanović, *nav. dj.*, 1979. str. 10.

⁶⁰ Isto

⁶¹ Ladislav Gál, *L'Architecture religieuse en Hongrie du XIe au XIIIe siècles*. Pariz: Librairie Ernest Leroux, 1929.

U kontekstu francuskih utjecaja treba spomenuti Villarda de Honnecourta, probleme njegova identiteta i njegova zagonetnog posjeta Ugarskoj koji i dan danas muči istraživače. Naime, njegov identitet kao i zanimanje nisu u potpunosti razjašnjeni. Danas se ipak smatra da nije bio profesionalni arhitekt odnosno da je njegov dnevnik ili bilježnica skica i nacрта više amaterske prirode. Unatoč tome njegova zbirka svjedoči o iznimnom interesu za arhitekturu i o stanovitom poznavanju graditeljstva. (sl. 3.) Postoji mogućnost da je Villard stekao i određenu formalnu arhitektonsku naobrazbu premda vjerojatno nedostatnu za sudjelovanje na izgradnji katedrale u Reimsu kako se nekoć smatralo.

Nije nemoguće da je Villard stasao pod okriljem cistercita čija se velika opatija Vaucelles nalazila u blizini njegova rodnoga grada Honnecourta.⁶² Prema tome bi Villard bio đak francuskih cistercitskih redovnika pa tako možda i jedan od njihovih graditeljskih „izaslanika“.

Ako je Villard doista boravio i djelovao u Ugarskoj⁶³ logično je pretpostaviti da je sa sobom donio znanja i vještine stečene od cistercita u Francuskoj koji u to doba osnivaju brojne filijale u inozemstvu.⁶⁴ Jedan od mogućih razloga Villardova dolaska u Ugarsku veže se uz princezu Elizabetu Ugarsku, sestru Bele IV. koja je bila posebno vezana za opatiju u Cambraiju i čije su donacije pomogle pokriti troškove pregradnje započete 1227. godine pod Villardovim vodstvom. Nakon njezine smrti i skore provale Tatara privremeno se prekidaju radovi na crkvi u Cambraiju pa se u tome razdoblju „besposlen“, ali i odan kraljevskoj obitelji Villard de Honnecourt mogao zaputiti u Ugarsku.⁶⁵

J. Quicherat ga tamo smješta u razdoblju između 1244. i 1251. godine kada se ponovno otvara gradilište u Cambraiju.⁶⁶ Jedan od dokaza u prilog njegovu boravku u Ugarskoj je i crtež poda crkve u Pilisu koji se javlja u Villardovoj bilježnici. (sl. 4.) Prema novijim istraživanjima Imrea Takacs čini se da je Villardov posjet Ugarskoj i mogući utjecaj na tamošnju arhitekturu sve izgledniji.⁶⁷ Autor Villarda dovodi u neposredan doticaj s obitelji de Courtenay, porijeklom iz Villardova kraja, čija je pripadnica Yolanda de Courtenay bila ženom Andrije II.⁶⁸

---

⁶² Camille Enlart, *Villard de Honnecourt et les Cisterciens*, Paris: Extrait de la Bibliothèque de l'École des Chartes, tome LVI, 1895., str. 14.

⁶³ Camille Enlart navodi 1244. kao godinu Villardovog dolaska u Ugarsku. Isto

⁶⁴ Više o francuskim cistercitskim samostanima vidjeti u: Jean-Francois Leroux-Dhuys, *Les abbeyes cisterciennes en France et en Europe*, Paris: Place des Victoires, 1998.

⁶⁵ Jules-Etienne Quicherat, *Notice sur l'album de Villard de Honnecourt architecte du XIII siècle*, Paris: A. Leleux, 1849., str. 233.

⁶⁶ Isto, str. 234.

⁶⁷ Više o tome vidjeti u: Imre Takacs, „The French Connection – On the Courtenay Family and Villard de Honnecourt a propos of the 13th century Incised Slab from Pilis Abbey“, u: *Kunstlerische Wechselwirkungen in Mitteleuropa*, Stuttgart, 2006.

⁶⁸ <http://jekely.blogspot.com/2010/11/villard-de-honnecourt-in-hungary.html>

Kod nas su se francuske radionice spominjale posebno u kontekstu cistercitskog samostana u Topuskom.⁶⁹ Francuski utjecaj kod nas je zacijelo u velikoj mjeri došao preko Ugarske čiji su vladari bili veliki ljubitelji i poznavatelji francuske arhitektonske tradicije, ali njegovom su širenju pridonijeli i sami francuski redovnici. Topusko je vjerojatno bilo u direktnom doticaju s francuskim radionicama, a ne samo primjer prilijevanja ugarskih arhitektonskih trendova. Ana Deanović u svojem je radu više puta istaknula tzv. francuske utjecaje na kapeli sv. Stjepana.⁷⁰ Ona ih prvenstveno pronalazi u elementima arhitektonske plastike kao što su kapiteli i zaglavni kameni. Ovdje ćemo samo navesti sličnost lisnate glave sa zaglavnooga kamena u kapeli i skice tzv. zelenog čovjeka koja se na više mjesta javlja u bilježnici Villarda de Honnecourta. (sl. 5.)

U vrijeme oko posjeta Emerika Zagrebu, dakle početkom 13. st, Ana Deanović datira završetak radova na katedrali što se opet poklapa s navedenim podatkom o posveti crkve. Stilski je smješta u prijelazni romaničko-gotički ili ranogotički tzv. prijelazni (*übergang*) stil koji i vremenski pripada u to razdoblje kraja 12. st.⁷¹ Autorica navodi kako to razdoblje još koristi kvadratnu mrežu pri oblikovanju prostora, ali ga odlikuje i pojava kontrafora koji nose križno-rebraste svodove kvadratičnih svodnih polja.⁷²

Ljubo Karaman u svojim se razmatranjima o katedrali u potpunosti oslanja na zaključke Ane Deanović pa tako i spominje ostatke pronađene uz jugoistočni rub katedrale o kojima ona opširnije piše.⁷³ Lj. Karaman navodi kako iskopine potvrđuju ono što spominje povelja Stjepana V. iz 1272. godine, a to je da Timotej otprilike na istom mjestu na ruševnim ostacima predtatarske katedrale podiže novu. I on podvodi crkvu pod tzv. prijelazni stil kraja 12. i početka 13. st. i spominje tri apside. Pretpostavlja da je bila građena u kamenu, a ne u opeci iz razloga što tragovi opeke nigdje nisu pronađeni, a postojanje kontrafora (ostaci nađeni u iskopavanjima) podrazumijeva postojanje svodova što onda pak sugerira gradnju u kamenu.⁷⁴

I. Franić se po pitanju početaka izgradnje predtatarske katedrale bez ograđivanja odlučuje za biskupa Prodana. Biskup Prodan spominje se u ispravi kralja Bele III., koji u njoj potvrđuje u kolovozu 1175. godine predij Zelinu i Novi predij darovane od biskupa Prodana.⁷⁵

---

⁶⁹ Više o samostanu u Topuskom vidjeti u: Zorislav Horvat, „Neke činjenice o cistercitskom samostanu i crkvi u Topuskom“, u: *Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu*, Zagreb, 1998.

⁷⁰ Ana Deanović, *Biskupska kapela sv. Stjepana Prvomučenika u Zagrebu*, Zagreb: Institut za povijest umjetnosti: Kršćanska sadašnjost, 1995.

⁷¹ Ana Deanović, *nav. dj.*, 1979., str. 10.

⁷² Isto

⁷³ Ljubo Karaman, *nav. dj.*, str. 9.

⁷⁴ Isto, str. 10.

⁷⁵ Josip Buturac, *Zagrebački biskupi i nadbiskupi 1094.-1944.*, u: Kulturno poviestni zbornik Zagrebačke nadbiskupije, svezak 1., Zagreb: Izdanje Hrvatskog izdavačkog bibliografskog zavoda, 1944., str. 22-23.

Kao dan biskupove smrti B. A. Krčelić navodi 5. svibnja 1175., ali ne ističe odakle preuzima podatak.⁷⁶ Navodi kako je isti biskup osnovao i organizirao Zagrebački kaptol,⁷⁷ a nakon toga i započeo s gradnjom tamo negdje između 1170. i 1175. godine kada umire.⁷⁸ Činjenica da je Prodan prvi biskup koji je ukopan u katedrali dovoljan mu je argument da ga imenuje prvim graditeljem. Vremenski razmak od četrdesetak godina čini mu se sasvim dovoljnim za izgradnju jednog sakralnog objekta koji prema njegovim tvrdnjama nije bio niti velik niti veličanstven.⁷⁹ Ne znamo na temelju čega on ustvari zaključuje o skromnosti građevine. Ako bismo prihvatili pretpostavku da je Prodanova katedrala bila gotovo identičnih dimenzija kao i današnja onda nipošto ne bismo mogli govoriti o jednom nezamjetnom spomeniku. I on se priklanja mišljenju da je stara katedrala zauzimala istu poziciju kao i današnja, ali pokušava otkriti u kojemu bi dijelu današnje katedrale ustvari trebalo tražiti onu predtatarsku. Polazeći od popisa iz 1344. godine koji u to doba navodi četiri građevine sakralne namjene on suzuje izbor na sakristiju i crkvu sv. Emerika koju ubrzo zatim odbacuje kao moguću lokaciju.⁸⁰ I. Franić je zapravo jedini istraživač koji smatra da je sakristija ostatak Prodanove (predtatarske) katedrale iz 12. st. građene u još romaničkom prijelaznom stilu. Njegovo stajalište o poziciji predtatarske katedrale, kao i mišljenja ostalih istraživača, nužno su povezana sa situacijom nakon tatarske provale odnosno sa stupnjem razorenosti crkve i njezine kasnije obnove.

3.3. Provala Tatara – pitanje kapele sv. Stjepana i obnove katedrale

U vezi stanja katedrale nakon tatarske provale javljaju se oprečna mišljenja. I ovdje se formiraju dva bazična stajališta – ono da je katedrala srušena sa zemljom te drugo koje smatra da nije bila u potpunosti razorena.

Problem čije se rješenje ni danas ne nazire, a izvjesno je da niti neće biti razriješen bez nužnih arheoloških istraživanja, jest onaj tzv. južne prigradnje kapele sv. Stjepana. Iako ne postoji dokument koji bi povijesno potvrdio biskupa kao donatora prihvaćeno je mišljenje da kapelu sv. Stjepana podiže biskup Stjepan II. nakon povratka iz Dalmacije gdje se povlači za vrijeme tatarskih haranja.⁸¹

⁷⁶ Baltazar Adam Krčelić, *Povijest stolne crkve zagrebačke*, Zagreb: Institut za suvremenu povijest, 1994., str. 92.

⁷⁷ Ivo Franić, *nav. dj.*, 1934., str. 116.

⁷⁸ Isto, str. 153.

⁷⁹ Isto, str. 154.

⁸⁰ Isto, str. 168.

⁸¹ Ana Deanović, *nav. dj.*, 1995., str. 13.

Kvaliteta i rafiniranost njezine izvedbe je, unatoč brojnim naknadnim pregradnjama, neupitna, ali razlog njezine izgradnje još nije posve jasan. (sl. 6.) Pokušava li biskup osigurati privremeno mjesto odvijanja službe za vrijeme obnove katedrale ili ipak gradi zavjetnu kapelu u ime svoga zaštitnika zahvaljujući se za izbjegnutu tatarsku opasnost?

Smatramo kako kapela nije trebala samo mijenjati katedralu za vrijeme njezine obnove.

Ta građevina ne odgovara potrebama naselja koje je privremeno izgubilo katedralu i sada mora naći mjesto gdje bi se vjernici mogli okupljati. Kapela je vrlo malena, ali suptilno izvedena građevina intimnog, privatnog karaktera koja ne djeluje otvorena čitavoj kongregaciji.⁸² I u svojoj je prvoj fazi bila oslikana, a skulpturalna dekoracija odaje da nije riječ o ubrzanoj i slabo promišljenoj izvedbi.⁸³ Zašto bi biskup uložio zacijelo znatnu količinu novca i vremena u izgradnju nečega što je ionako trebalo poslužiti isključivo kao privremena struktura? Moguće je da je kapela imala više privatnu namjenu ili je pak služila posebnim obredima i svetkovinama.⁸⁴

I. Franić biskupu Stjepanu II. pridaje veliku ulogu u obnovi katedrale. On primjećuje da je zapadni dio Stjepanove kapele dosta debeo i da se nalazi točno u pravcu završetka južne bočne apside, središnje apside, sjeverne bočne i zapadnog završnog zida sakristije koji je pak iste debljine kao i onaj kapele. Franić je međutim u krivu. Na tlocrtu se, naime, jasno vidi da, iako zapadni zid kapele doista leži u ravnini sa zapadnim zidom sakristije, oni nipošto nisu iste debljine. Zid kapele dosta je deblji od zida sakristije.⁸⁵ (sl. 7.) Autor iz toga zaključuje⁸⁶ da je kapela sagrađena tako da bi odgovarala već postojećoj arhitektonskoj cjelini koju su činile sakristija i predtatarska katedrala, odnosno da je biskup autor planova i barem početaka radova obnove razorene katedrale koje je kapela bila sastavnim dijelom.⁸⁷ Autor uspoređuje traveje sakristije i bočnih kapela svetišta te osim o njihovoj podudarnosti zaključuje i da su u njihove uglove kasnije ugrađeni ranogotički kvadratični svodovi kruškolika presjeka rebara koji i veličinom u potpunosti odgovaraju onima u kapeli sv. Stjepana.⁸⁸ Također se priklanja mišljenju da Tatari nisu u potpunosti srušili katedralu te da su biskupu na raspolaganju bili znatni ostaci.

---

⁸² Više o arhitektonskoj plastici Stjepanove kapele vidjeti u: Ana Deanović, *Srednjovjekovna arhitektonska plastika u Stjepanovoj kapeli na Kaptolu*, Iz starog i novog Zagreba II, Zagreb: Izdanja Muzeja grada Zagreba, 1960.

⁸³ Ana Deanović, *nav. dj.*, 1995., str. 19.

⁸⁴ Treba napomenuti da su u nedavnim ponovnim istraživanjima kapele (2005-2006.) ispravljene neke pogreške u mjerama učinjene pri istraživanjima 1950-ih. U elaboratu Hrvatskog restauratorskog zavoda doneseni su novi podaci.

⁸⁵ Više o sakristiji vidjeti u: Janko Barlé, „O gradnji sakristije prvostolne crkve zagrebačke“, u: *Vjesnik Hrvatskog arheološkog društva*, br. 10, Zagreb, 1909., str. 146-148.

⁸⁶ Jedan zaključak izvodi iz čini se ranije krivo donesene pretpostavke o debljini zidova.

⁸⁷ Ivo Franić, *nav. dj.*, 1934., str. 170.

⁸⁸ Isto, str. 212.

I on i Lj. Karaman uspoređuju te konstruktivne oblike s onima Leechkirche u Grazu.⁸⁹ Franić stoga zaključuje da su i kapelu sv. Stjepana i presvođenje stare katedrale radili štajerski majstori.⁹⁰ Njegovo je dakle mišljenje da je Stjepan II. obnovio katedralu nakon razaranja odnosno podigao srušene svodove istočnoga dijela i naravno, kako navodi I. K. Sakcinski, sagradio za svoje potrebe kapelu.⁹¹ Jedan od dokaza u prilog tome da katedrala nije bila u tako lošem stanju, odnosno da ju je Stjepan II. očito sanirao, Franić preuzima najvjerojatnije od Sakcinskog.⁹² Riječ je rješavanju neke parnice iz 1256. godine u kojoj se obje strane zaklinju u katedrali.⁹³ I. Franić navodi i još jedan podatak o zakletvi zagrebačkog arhiđakona Petra i kalničkog arhiđakona Nikodema s kanonikom Driešom na oltaru sv. Kralja.⁹⁴

Sličnoga je mišljenja i Gj. Szabo. Kao i I. Franića, na taj ga zaključak navodi podudaranje traveja sakristije i svetišta katedrale u smjeru i debljini zidova sa smjerom i debljinom zidova kapele sv. Stjepana.⁹⁵ On poput I. Franića smješta njihovu gradnju u isto vrijeme i smatra da su rađeni po istom projektu, a budući da je kapelu osmislio i gradio Stjepan II. onda mu se mora pripisati i obnova istočnog dijela katedrale⁹⁶ te iz toga zaključuje da su se i sakristija i svetište počeli graditi u isto doba i po istom planu. Obojica stoga drže da se biskup Timotej samo nadovezao na prethodno osmišljen Stjepanov projekt.

Problem međutim predstavljaju uporne molbe biskupa Filipa (1247-1262), Stjepanova nasljednika, papi da mu dopusti premjestiti razrušenu katedralu na neko prikladnije mjesto. Papa Aleksandar IV. mu u pismu iz 1258. godine to i dozvoljava.⁹⁷

Daje li papa Filipu ustvari dopuštenje da "premjesti" katedralu? Razlog tome morala bi biti pogodnost lokacije (*loco minus apto*), a ne stupanj razorenosti crkve jer bi se u tom slučaju jednostavno moglo podići građevinu na istome mjestu. Zašto bi biskup selio katedralu ako postojeća lokacija odgovara? Jedan od mogućih problema mogao je postavljati i sam teren. Ako se katedrala nalazila južnije, odnosno naslonjena na kapelu sv. Stjepana, možda se južna padina pokazala prestrmom za sigurnu obnovu.

---

⁸⁹ Ivo Franić, *nav. dj.*, 1934., str. 170.

⁹⁰ Isto

⁹¹ Ivan Kukuljević Sakcinski, *nav. dj.*, str. 3.

⁹² Isto

⁹³ Ivo Franić, *nav. dj.*, str. 212.

⁹⁴ Isto

⁹⁵ Kako je već ranije navedeno i ovdje se upozorava da zapadni zid kapele sv. Stjepana nije iste debljine kao zapadni zid sakristije.

⁹⁶ Gjuro Szabo, *nav. dj.*, 1929., str. 8.

⁹⁷ Izvorni tekst pisma : "Cum igitur, sicut nobis exponere curavisti, ecclesiam zagrabiensem, que in loco **minus apto** constructa minatur ruinam, cupias in loco construere magis apto, nos tuis precibus inclinati, construendi prefatum ecclesiam in loco magis idoneo ac accomodo liberam tibi auctoritate presencium concedimus facultatem."

Ivan Krstitelj Tkalčić, *nav. dj.*, 1885., str. 8.

Tu je teoriju, kao i većinu onih vezanih uz predtatarsku katedralu, u današnjim okolnostima nemoguće provjeriti. Istraživači se jednoglasno slažu da ni Filip ni Timotej unatoč papinom odobrenju nisu mijenjali mjesto katedrali. Možda se Filipov angažman oko Medvedgrada⁹⁸ u svjetlu još opipljiva straha od ponovne tatarske provale pokazao prezahtjevnim, a da bi biskup imao dovoljno vremena posvetiti se katedrali.

Većina istraživača stoga prihvaća pretpostavku da je nova katedrala građena na istome mjestu kao i stara predtatarska. Prema tome, njihove bi dimenzije trebale biti gotovo identične tim više ako se složimo s tezom da su zvonici današnje crkve u svojim temeljima ostaci stare katedrale. Jedini tko se s tim zaključkom ne slaže je Zorislav Horvat koji smatra da su zvonici zasnovani u 14. st.⁹⁹

Nije nam posve jasno zašto se ustraje u mišljenju da se katedrala nije pomicala. Kada bismo pretpostavili da se stara katedrala nalazila nešto južnije, tada bi i ostaci kontrafora Stjepanove kapele mogli biti viđeni u drugom svjetlu, odnosno kao nekadašnji sastavni dio crkve. (sl. 8.) Najčešće se smatra da su oni ostatak nekadašnjeg transepta. Međutim, ako se predtatarska katedrala doista nalazila na istome mjestu kao i današnja, udaljenost južnoga broda od kontrafora kapele bila bi poprilično velika. Radilo bi se, u tom slučaju, o iznimno dugačkom transeptu na kakav do sada nismo naišli, a proporcije čitave građevine djelovale bi neskladno i neobično. Trebalo bi provesti arheološka istraživanja na području današnje sakristije jer bi se u slučaju postojanja takvoga transepta ostaci njegova sjevernoga kraka morali nalaziti u njezinim temeljima.

Smatramo stoga da ne treba olako odbaciti mogućnost da se stara katedrala ipak nije nalazila na postojećoj lokaciji, onoj koju zauzima današnja katedrala. Uostalom, u tom slučaju ni Timotejevo svetište više ne bi nosilo originalni pečat svoga vremena, već bi samo bilo način prilagođavanja temeljima ranije strukture. Takva pretpostavka automatski poništava i ideju o sv. Urbanu u Troyesu kao uzoru pa tada više ne bismo mogli govoriti o „kopiranju“ inovativnog francuskog rješenja već slijeđenju starog romaničkog ili ranogotičkog tlocrta.

Materijal stare katedrale zasigurno se koristio u gradnji nove građevine pa pronalasci starijih fragmenata ne trebaju iznenađivati. Međutim, to ne znači nužno da su ruševine stajale na istom mjestu, točnije odmah uz svetište koje je Timotej počeo graditi. Nije nam jasno kako bi taj proces izgledao kada bi gradnja započela od svetišta, a da tik do nje stoje ostaci ruševnih lađa i stari zvonici. Ne bi li bilo jednostavnije u potpunosti porušiti ostatke stare crkve i onda koristiti njezin kamen? Paralelna izgradnja svetišta i demoliranje još stojećih lađa mogli su biti opasni i prouzrokovati velike statičke probleme.

⁹⁸ Drago Miletić, Mirjana Valjato-Fabris, *Kapela sv. Filipa i Jakova na Medvedgradu*, Mala biblioteka godišnjaka zašтите spomenika kulture Hrvatske, Zagreb, 1987., str. 44-45.

⁹⁹ Zorislav Horvat, „Gradnja i pregradnja zapadnog pročelja zagrebačke katedrale“, u: *Naša katedrala*, Zagreb: Odbor Zagrebačke nadbiskupije za obnovu katedrale, 1998., str. 9.

Ako je Timotejevo svetište bilo pregrađeno privremenim pregradnim zidom, kako se najčešće pretpostavlja, onda nije bilo potrebe zadržati staru lađu. Rušenje po principu „korak po korak“ uzelo bi jako puno vremena.

Možemo se pitati i zašto bi se zadržalo stare zvonike ako su lađe u potpunosti srušene. Na kraju krajeva, ne možemo ni znati sa sigurnošću je li stara katedrala imala dva zvonika u pročelju, a ako i jest pitanje je jesu li bili dovršeni u trenutku dolaska Tatara. Gradnja takvih zvonika mogla je potrajati stoljećima pa i nikada ne biti dovršena. Istraživači se često pozivaju na pečat Zagrebačkog kaptola iz 1371. godine čiji otisak prikazuje kralja kako predaje model katedrale Bogorodici. (sl. 9.) Budući da je crkva prikazana s dvotoranjskim pročeljem nerijetko se smatra da je upravo na tom pečatu dan projekt crkve odnosno da je već tada donesena odluka o dvotoranjskom zapadnom pročelju. J. Stošić priklanja se pretpostavki da je na pečatu zaista dan stvarni izgled katedrale i u prilog tomu navodi kraljevu odredbu u povelji dodjele toga pečata u kojoj se naglašava da na pečatu mora biti prikaz svetog kralja Stjepana kako pruža Bogorodici „materijalni“ prikaz crkve.¹⁰⁰

Ipak, teško je odrediti kako tumačiti pridjev „materijalni“. On bi mogao značiti i to da je bilo potrebno prikazati model odnosno maketu crkve, ali to opet ne znači da je model morao odražavati točan projekt. Naposljetku, i sam autor ističe: „Jasno je da to ne mora bezuvjetno značiti prikaz aktualnog stanja građevine.“¹⁰¹

Smatramo da pečat nikako ne bi trebalo uzeti kao sigurni oslonac za pretpostavljeni izgled katedrale. Prikaz katedrale s dva tornja treba gledati kao simbolički prikaz crkve, pojednostavljeni znak Crkve kao institucije, a ne točan projekt buduće građevine. Čini se stoga da na temelju pečata ne možemo znati kada su tornjevi zasnovani i kako je katedrala u tom periodu zamišljena u konačnici. Čini nam se vjerojatnije da današnji zvonici ne potječu iz predtatarskoga doba i da njihova masivnost ne svjedoči nužno o romaničkom porijeklu. Oni su se najvjerojatnije kao i lađe te pročelje gradili tijekom 14. i 15. stoljeća i to do krovnog vijenca. Naposljetku je izgrađen samo južni zvonik, i to znatno kasnije. Današnji zvonici samo su produkt devetnaestostoljetne fantazije. Budući da je vjerojatno riječ o francuskom uzoru¹⁰² koji modificiran „germanskim“ obilježjima postaje rastvorena filigranska ustvari kasnogotička forma može se postaviti pitanje kako se takva izvedba uklapa u ranije gotičke začetke zvonika odnosno poštuje li projekt imperativ stilske čistoće koji sam arhitekt zagovara.¹⁰³

---

¹⁰⁰ Josip Stošić, *Srednjovjekovna umjetnička svjedočanstva o Zagrebačkoj biskupiji*, u: Sveti trag: devetsto godina umjetnosti Zagrebačke nadbiskupije: 1094.-1994., MGC – Muzej Mimara, Zagreb, 10. rujna – 31. prosinca 1994., ur. Tugomir Lukšić, Ivanka Reberski, str. 112.

¹⁰¹ Isto

¹⁰² Kao mogući uzor za zvonike spominje se crkva st. Pierrea u Caenu.

¹⁰³ Dragan Damjanović, *Arhitekt Herman Bollé*, Zagreb: Leykam, 2013., str. 162-165.

Treba uzeti u obzir i nalaze koje spominje A. Deanović u rezultatima svojih istraživačkih iskopavanja uz jugoistočni dio katedrale. Riječ je o kapitelu koji autorica datira u 10. st. i fragmentima žbuke. Oni su pronađeni u temeljima današnjeg svetišta i poslužili su u više navrata kao dokaz u prilog tezi da je Timotejevo svetište sagrađeno na temeljima svetišta predtatarske katedrale.¹⁰⁴ Osim ako nije riječ o nekoj vrsti kripte ili spolijima ugrađenima u raniju crkvu, vjerojatnije je da se radi o građevinskom materijalu neke starije građevine koji je onda upotrijebljen u gradnji temelja nove crkve.

Činjenica da su dijelovi stare katedrale korišteni pri gradnji novoga svetišta ne znači nužno i da se staro svetište nalazilo na tom istom mjestu pa nam se čini da ne treba isključiti mogućnost alternativnog smještaja predtatarske katedrale.

---

¹⁰⁴ Međutim, što bi elementi arhitektonske plastike i žbuke radili pod zemljom? Da je stvarno riječ o temeljima tu bi se vjerojatnije nalazili komadi slabije obrađenog kamena ili u najboljem slučaju klesanci, a ne obrađeni i dekorirani arhitektonski elementi kao što su kapiteli. Naravno, moguće je i da su se ostaci našli u temeljima stoga što se stari materijal koristio kao ispuna ili se poravnavao s novim slojem koji je nužno viši od starog.

4. Biskup Timotej i njegov projekt (druga polovina 13. stoljeća)

Biskupa Timoteja koji je stolovao u razdoblju od 1263. do 1287. godine uobičajeno se smatra prvim graditeljem današnje katedrale. Timoteja osobno odabire papa Urban IV. iako je zagrebački kaptol namjeravao biskupom imenovati Stjepana, prepošta požunskog kaptola, a kapelana Urbana IV.¹⁰⁵ Tijekom 1263. i početkom 1264. godine Timotej nije dolazio u Zagreb već je poslao svoje zamjenike i izaslanike da upravljaju biskupijom do njegova dolaska.¹⁰⁶ Godine 1264. papa Urban IV. U pismu Kaptolu zahtijeva da priznaju Timoteja za biskupa.¹⁰⁷ Urbanov nasljednik Klement IV. traži 1266. godine od kralja Bele da prihvati Timoteja kao biskupa.¹⁰⁸ U ispravi zagrebačkog kaptola iz 1268. godine stoji da je Timotej kupio četiri kmeta i oslovljava ga se s „*episcopus noster*“ što bi značilo da je u to vrijeme Timotej već u Zagrebu.¹⁰⁹ Biskupovu bi prisutnost u Zagrebu stoga trebalo pratiti od 1268. godine. Bez obzira na to pripisujemo li projekt istočnoga dijela njemu ili Stjepanu II.,¹¹⁰ neosporno je da su njegove zasluge velike. Iz današnje je pozicije teško doživjeti učinak koji je konstruktivna i oblikovna cjelovitost takvoga pothvata mogla imati.

Izuzevši I. Franića i Gj. Szabu,¹¹¹ istraživači se, kada Timoteja imenuju pravim obnoviteljem, uglavnom pozivaju na povelju Stjepana V. iz 1272. godine u čijem uvodnom dijelu kralj hvali biskupa kako je lijepo započeo, gradio i ukrasio katedralu.¹¹² Međutim, budući da se isprave nisu uvijek pokazale najpouzdanijim indikatorima, istraživači se u slučaju Timotejeva sklopa prvenstveno oslanjaju na stilsku i arhitektonsku analizu. Objedinjavanjem prethodno formiranih stajališta, otvorit će se par ključnih problema vezanih uz istočni dio katedrale iz analize kojih će se iskristalizirati zaključak.

I. K. Tkalčić, oslanjajući se na povelju Stjepana V., smatra Timoteja prvim graditeljem i navodi da biskup iz temelja gradi katedralu. Međutim, kasnije dodaje kako on povećava katedralu vjerojatno tako što njezinoj poprečnoj lađi dodaje kor s apsidama.¹¹³ Nesumnjivo ovakva gledišta otvaraju neka pitanja. Ako biskup katedralu povećava, onda to znači da je ne gradi posve iz temelja. Ona se, dakle, morala nalaziti u nešto boljem stanju no što I. K. Tkalčić ranije tvrdi.

---

¹⁰⁵ Josip Buturac, *nav. dj.*, 1944., str. 26.

¹⁰⁶ Isto

¹⁰⁷ Isto

¹⁰⁸ Isto

¹⁰⁹ Isto

¹¹⁰ Ovdje se nećemo složiti s Franićevom tezom da zasluge za projekt svetišta treba pripisati Stjepanu II. Sama kapela dovoljan je građevinski pothvat za jednog biskupa koji je k tome određeno vrijeme izbivao iz Zagreba zbog tatarske prijetnje.

¹¹¹ Oba autora smatraju da Timotej nastavlja gradnju prema planovima biskupa Stjepana II.

¹¹² Ivan Krstitelj Tkalčić, *nav. dj.*, 1873-74., str. 141.

¹¹³ Ivan Krstitelj Tkalčić, *nav. dj.*, 1885., str. 10.

Nadalje, on spominje poprečnu lađu crkve na koju Timotej nadovezuje kor s apsidama. Nije nam jasno govori li on o transeptu čije je postojanje upitno, a kojemu su možda pripadala dva kontrafora Stjepanove kapele.¹¹⁴ Tkalčić dalje samo uspostavlja sažetu kronologiju. Spominje da se 1269. godine polaže neka zakletva na oltaru sv. Kralja¹¹⁵ i zaključuje da je riječ o oltaru sv. Ladislava odnosno o sjevernoj apsidi što možemo prihvatiti jer se i danas na tom mjestu nalazi oltar sv. Ladislava. Na zaključak da je svetište u potpunosti u funkciji već 1272. godine navodi ga podatak koji spominje obavezu dvojice svećenika da svakoga dana pjevaju u čast Bogorodici „in katedrali ecclesia“.¹¹⁶ On još spominje da se odmah nakon svetišta (glavne apside) grade sakristija i uz nju sjeverna apsida.

Timotej 21. travnja 1275. godine u sakristiji posvećuje oltar sv. Petra i Pavla, a 25. kolovoza 1275. godine oltar sv. Ladislava u sjevernoj apsidi.¹¹⁷ Oltar Blažene Djevice Marije u južnoj apsidi posvećen je 21. kolovoza 1284. godine, a Timotej se 1287. godine dao pod njom pokopati.¹¹⁸

I. K. Tkalčić misli da su istovremeno sa svetišnim dijelom postavljeni i temelji zvoncima te da su sagrađeni barem do prvoga kata.¹¹⁹ Napredak gradnje neposredno nakon Timotejeve smrti ostaje još većim dijelom nerazjašnjen, a Tkalčić zaključuje da su biskupovi nasljednici zbog drugih preokupacija bili prezauzeti da bi se posvetili ozbiljnom nastavku radova.¹²⁰ Njegovo je mišljenje stoga da je krajem 13. st. katedrala imala svetište, pročelje i sakristiju, dok je središnji prostor lađa bio neizgrađen.¹²¹

Gj. Szabo i I. Franić mišljenja su da Timotej nastavlja obnavljati, odnosno izgrađivati katedralu prema projektu Stjepana II.¹²² Podudarnost koju Gj. Szabo navodi kao glavni argument u prilog Stjepanova projekta, Lj. Karaman objašnjava time što su i Stjepan II i Timotej, iako na različit način, svoje intervencije nadovezali na ostatke stradale predtatarske katedrale.¹²³ I. Franić nije čuo Timoteju gradnju sakristije. On u njoj vidi dio stare predtatarske katedrale jer kaže da stilski, svojim prijelaznim, još gotovo romaničkim karakteristikama, posve odudara od ranogotičke Stjepanove kapele i već formirane rane gotike bočnih kapela.¹²⁴

¹¹⁴ Ako je biskup zaista nadovezao svoju izgradnju na stari transept, što se u međuvremenu s tim transeptom dogodilo? Je li postupno rušen u daljnjim radovima ili ga nikada nije ni bilo? Današnji izgled tlocrta ne sugerira postojanje transepta.

¹¹⁵ Ivan Krstitelj Tkalčić, *nav. dj.*, 1885., str. 10.

¹¹⁶ Isto

¹¹⁷ Isto

¹¹⁸ Isto, str. 11.

¹¹⁹ Isto

¹²⁰ Razlozi zbog kojih I.K. Tkalčić smatra da se biskupi nisu mogli u potpunosti posvetiti nastavku radova na katedrali su kratko stolovanje jednog biskupa i borbe na strani Anžuvina protiv Andrije III. Mlečanina. Isto, str. 12.

¹²¹ Isto

¹²² Gjuro Szabo, *nav. dj.*, str. 6., Ivo Franić, *nav. dj.*, 1934., str. 213

¹²³ Ljubo Karaman, *nav. dj.*, str. 18.

¹²⁴ Ivo Franić, *nav. dj.*, 1934., str. 213. Treba napomenuti da je I. Franić svoj rad objavio prije nego li su vršena arheološka istraživanja na katedrali 1950-ih pa nije mogao imati uvid u pronalazke temelja kod jugoistočnog ugla građevine.

Zaključuje da je nevjerojatno da bi jedna ličnost u istom periodu posegla za više različitih stilova u izgradnji jedne građevine.¹²⁵ Pripisuje mu međutim pregradnju sakristije¹²⁶ pa tako kaže da je taj dio stare katedrale bio nedovoljno atraktivan za vjerske obrede, ali je solidnost njegove konstrukcije dobro poslužila biskupu da u njega smjesti popratne sadržaje kao što su sakristija, arhiv i riznica.¹²⁷

I. Franić ističe kako se svodna konstrukcija sakristije podudara sa svodovljem i njihovom izvedbom u kapeli sv. Stjepana¹²⁸ te da je profil rebara kruškolik i u sakristiji i u kapeli sv. Stjepana, ali i u kapeli sv. Ladislava.¹²⁹ Smatra da je Timotejeva katedrala, točnije istočni dio, bila bazilikalnog tipa.¹³⁰ Svetište i jest gotovo bazilikalno oblikovano, a katedrala koju je Timotej planirao graditi zacijelo je također trebala biti bazilika. Istog autora još muči i pitanje autorstva središnje apside, dok Gj. Szabo, koji dijeli njegovo mišljenje po pitanju Timoteja, ne komentira izostanak podatka o posveti oltara. I. Franić sumnja u općeprihvaćeni zaključak da Timotej u potpunosti dovršava svetište jer ne nalazi nigdje spomena o posveti kao što je to slučaj s bočnim kapelama.¹³¹

Premda nepostojanje podatka o posveti glavnog oltara svakako jest neobično, ne bismo mogli tvrditi da to nužno svjedoči o nedovršenosti glavne apside. Naime, ako prihvatimo zaključak da je tek biskup A. Kažotić bio u prilici dovršiti svetište, to bi značilo da je istočni dio crkve dulje vrijeme stajao nepokriven bez svodova ili zaštićen tek nekom improviziranom konstrukcijom. Franić k tome ne pojašnjava kako je bilo moguće postići takvo stilsko jedinstvo i harmoničnost svetišnog dijela ako su ga dovršavale tri različite ruke u različitim povijesnim trenucima.¹³²

---

¹²⁵ Isto

¹²⁶ Pod pregradnju misli na razdjelni svod prizemlja i kata u sakristiji. Zaključuje to prema freskama koje su nađene na svodu Timotejeve izgradnje pa prema tome ne mogu biti starije od njegove intervencije.

¹²⁷ Ivo Franić, *nav. dj.*, 1934., str. 252.

¹²⁸ Isto

¹²⁹ Zanimljivo je da ga ta harmoničnost ove građevne cjeline ne navodi na zaključak da se možda ipak radi o jednoj ideji iste osobe i dosljednosti realizacije u određenom trenutku.

¹³⁰ To zaključuje, kako sam kaže, iz postraničnih prozora koji su se sačuvali na stijenama u svetištu, a nadvisuju postranične kapele. Franić smatra da su postranični prozori služili dovođenju svjetla u svetište. Navodi još i da su bočne kapele znatno niže od središnje. Isto, str. 254.

¹³¹ Isto, str. 247.

¹³² To se odnosi na Stjepana II. kojem pripisuje idejni projekt, Timoteja kojeg smatra zaslužnim za sanaciju i daljnju provedbu Stjepanovog projekta i Kažotića koji je navodno dovršio ono što Timotej nije uspio – glavnu apsidu. Ne pita se pritom zašto uopće ne postoji podatak o posveti glavnog oltara. Zsigurno bi negdje postojao neki zapis o posveti svetišta u doba biskupa Kažotića ako je on doista zaslužan za dovršetak središnje apside.

4.1. Uzor u gradnji: Pitanje sv. Urbana u Troyesu

Jedno od brojnih nerazriješenih pitanja vezanih uz katedralu koju je započeo graditi biskup Timotej jest i ono njezina uzora. Svi koji su se bavili katedralom na ovaj ili onaj su se način osvrnuli na sličnost njezina tlocrta i tlocrta crkve sv. Urbana u francuskom gradu Troyesu. Gradnja crkve sv. Urbana započela je 1262. godine, a do 1270. godine vjerojatno je dovršen transept.¹³³ Najveći dio radova izveden je u razdoblju od 1262. do 1286. godine. Projekt izgradnje povjeren je arhitektu Jeanu Langloisu. Urban IV. bio je zasigurno duboko vezan uz projekt s obzirom da je crkvu dao izgraditi na mjestu nekadašnje radionice svoga oca.¹³⁴

Svetišni dio katedrale u tlocrtu doista znatno nalikuje onome sv. Urbana. (sl. 10.) Sličnost postaje još uvjerljivija kada se uzme u obzir činjenica da je biskup Timotej bio dvorski kapelan pape Urbana IV.¹³⁵ Taj je podatak naveo većinu istraživača na zaključak da je Timotej za vrijeme svoje službe kod pape zacijelo vidio nacрте za buduću crkvu sv. Urbana koju je papa dao izgraditi u svome rodnome gradu.¹³⁶ Neki čak smatraju da je Timotej u jednom trenutku s papom i posjetio gradilište te osobno vidio crkvu u nastajanju.¹³⁷ Francuski je uzor, s obzirom na sličnost tlocrta svetišta, svakako primamljiva mogućnost, ali tu opciju treba razmatrati s oprezom. Iako je Timotej bio u papinoj službi, to ne znači nužno da je imao pristup privatnim arhitektonskim projektima. Nadalje, pitanje je u kojoj je mjeri papa bio osobno angažiran oko gradnje crkve. Uza sve papinske dužnosti, poglavar Crkve zasigurno nije uvijek imao vremena osobno posjećivati gradilišta, ali s obzirom na emotivnu vezu s rodnim gradom i lokacijom očeve radionice nije nelogično pretpostaviti da je barem jednom posjetio Troyes. Nije međutim izvjesno da je pri posjetu nužno sa sobom poveo dvorske kapelane, ali ni tu mogućnost ne treba odbaciti.

Međutim, ono što predstavlja problem u toj argumentacijskoj liniji jest činjenica da je u to vrijeme francuska gotika bila daleko naprednija od građevinskih dostignuća i mogućnosti u našim krajevima. Sv. Urban je crkva građena u *rayonnant* stilu kasne gotike čije se konstruktivne i oblikovne mogućnosti kod nas u to doba nisu mogle ni sanjati.

---

¹³³ Jean Bony, *French Gothic Architecture of the 12th and 13th Centuries*, London: University of California Press, 1983., str. 423.

¹³⁴ <http://en.tourisme-troyes.com/discover/the-city-of-10-churches/basilique-saint-urbain-13th-c>
posljednji put provjereno: 28. listopada 2013.

¹³⁵ Od 1261. godine papa Urban IV. boravi u Viterbu. Stolovao je od 1261. do 1264. godine.
<http://www.newadvent.org/cathen/1512a.htm>

posljednji put provjereno: 28. listopada 2013.

¹³⁶ Troyes kao uzor prihvaćen je uglavnom jednoglasno. Neki poput A. Deanović ostaju nepristrani i ostavljaju tu mogućnost otvorenom, ali joj se ne priklanjaju u potpunosti. Franić uopće ne spominje pitanje Troyesa i tlocrtnog uzora kada govori o Timoteju, vjerojatno stoga što ideju za gradnju istočnog dijela pripisuje drugom biskupu – Stjepanu II. Jedini tko u potpunosti odbacuje mogućnost Troyesa kao uzora je Zdenko Kolacio.

¹³⁷ Ana Deanović, Željka Čorak, *nav. dj.*, 1988., str. 45.

Također treba imati na umu da je biskup Timotej izgradio samo istočni dio katedrale i premda je svetište moglo u velikoj mjeri odrediti konačan izgled crkve, on je nije imao priliku projektirati cjelovito. Stoga unatoč neupitnoj sličnosti ne treba bez rezerve prihvatiti sv. Urbana kao uzor kada znamo da su katedralu gradili razni biskupi i različite radionice kroz duži vremenski period.

Gradnja sv. Urbana započela je 1262. godine, odnosno neznatno prije Timotejeva dolaska na biskupsku stolicu. To bi značilo da se pri počimanju gradnje svetišta zaista mogao voditi samo onime što je upamtio s nacрта, naravno pod pretpostavkom da je stvarno vidio projekt.¹³⁸ Međutim, s obzirom da Timotej ne dolazi u Zagreb prije 1267. ili 1268. godine nije nemoguće da je u razdoblju od imenovanja za biskupa do stvarnog preuzimanja te časti posjetio francusko gradilište.

Osim s Troyesom često se povlače i usporedbe s katedralom u Regensburgu koja je kasnija građevina. Neupitno je da tlocrta zagrebačke katedrale i katedrale sv. Urbana u Troyesu poprilično nalikuju, međutim taj tip tlocrta ne pojavljuje se samo u Troyesu i Regensburgu. U isto vrijeme, a i kasnije u 14. st., u Austriji se, primjerice, javljaju crkve tlocrta sličnih onima u Zagrebu i Troyesu.¹³⁹ Tako relativno sličan tlocrt nalazimo u austrijskom Zellendorfu¹⁴⁰ (sl. 11.), kod crkve sv. Leonarda u mjestu Bad St. Leonhard im Lavanttal¹⁴¹ ili pak crkve „Maria Himmelfahrt am Berge“ u Raabs an der Thaya.¹⁴² Z. Horvat još navodi tlocrt crkve sv. Benigne u Dijonu kao još sličniji zagrebačkoj katedrali od onoga sv. Urbana u Troyesu.¹⁴³

Neovisno mogućim utjecajima i stranim vrelima inspiracije Timotejev je projekt označio početak novog poglavlja zagrebačke katedrale. Njegovo je svetište vjerojatno posve dovršeno dočekalo 14. st. i začetak nešto problematičnijeg zadatka – izgradnje samoga tijela katedrale.

¹³⁸ Jean Bony, *nav. dj.*, 1983., str. 423.

¹³⁹ Zorislav Horvat u svome članku o izgradnji lađa zagrebačke katedrale navodi niz lokaliteta sličnoga tlocrta kao primjerice Kourim (Češka), Marburg (Njemačka) itd. Više o tome vidjeti u: Zorislav Horvat, *nav. dj.*, 1980., str. 83.

¹⁴⁰ *Geschichte der Bildenden Kunst in Osterreich: Gotik*, 2. svezak, Beč: Prestel, 2000. str. 235.

¹⁴¹ Tlocrt sv. Leonarda ipak je nešto manje sličan od onoga u Zellendorfu. Treba napomenuti sa su navedene usporedbe okvirne, bez namjere da se stvaraju poveznice bilo koje vrste. Ovdje se samo ukazuje na relativnu rasprostranjenost i brojne varijacije ovoga tipa tlocrta. Isto, str. 276.

¹⁴² Isto, str. 279-280.

¹⁴³ Zorislav Horvat, *nav. dj.*, 1980., str. 83.

5. Katedrala i njezine lađe: nastavak gradnje u 14. stoljeću i pitanje kronologije

Za povijest izgradnje katedrale 14. je stoljeće izuzetno važno, a istodobno i vrlo slabo rasvijetljeno. Izgleda da je nakon Timotejeva projekta i izgradnje svetišnog dijela došlo do određene stanke, zatišja. Nekoliko se biskupa izmijenilo na biskupskoj stolici nakon Timoteja, ali nijedan nije ostavio neki jasan dokaz ili naznaku daljnjeg napretka izgradnje. Čak se ni istraživači ne mogu usuglasiti oko toga što se točno događalo početkom 14. st. na gradilištu prvostolnice.

Pitanja se i dalje gomilaju. Je li svetište u potpunosti svođeno? Do koje je mjere napredovalo pročelje? Je li prostor lađa u potpunosti prazan i neizgrađen ili se tu još uvijek nalaze ruševni ostaci predtatarske katedrale? Povijesni izvori nam nažalost ne kazuju mnogo. Jedan od rijetkih podataka donosi Ivan arhiđakon gorički koji u Statutu zagrebačkog kaptola kaže da se nastavlja s gradnjom katedrale.¹⁴⁴ Na taj će se navod pozivati Z. Horvat kada će zaslugu za ponovni ozbiljni početak gradnje pripisati biskupu Augustinu Kažotiću (1303-1322). Većina autora koja se bavila poviješću katedrale donekle je zaobišla pitanje početka izgradnje lađa i njihova spajanja sa svetišnim i pročelnim dijelom.

P. Lővei navodi tezu Z. Horvata o biskupu A. Kažotiću kao inicijatoru gradnje, ali ističe pritom da se većina istraživača slaže s Krčelićevim navodom koji početke ponovne izgradnje vezuje uz biskupa Jacobusa II. de Placentia (1343-1348).¹⁴⁵ Autor prihvaća pretpostavku da se većina radova odvijala za stolovanja biskupa Stjepana III. Kanižaja i Eberharda Albena čiji je značaj neupitan.

Već se I. K. Tkalčić požalio u svome djelu *Prvostolna crkva zagrebačka nekoć i sada* na oskudicu podataka vezanih uz 14. st. No ipak, Tkalčić zaključuje da se s gradnjom moralo nastaviti čak i ako o tome ne postoje opsežniji zapisi.¹⁴⁶ On pretpostavlja da se u to vrijeme nad zapadnim pročeljem postupno počinju graditi zvonici. Spominje kamenu ploču s tri grba na pročelju južnog zvonika te gornji identificira kao anžuvinski, a dvama drugim ne zna odrediti porijeklo.¹⁴⁷ Prema anžuvinskom grbu zaključuje da bi se gradnja južnog zvonika mogla smjestiti najkasnije u vrijeme vladavine anžuvinskog kralja Karla Roberta, točnije u prvu polovicu 14. st.¹⁴⁸ I I. K. Tkalčića muči pitanje povezivanja dijelova katedrale u izgrađenu cjelinu.

¹⁴⁴ I.K. Tkalčić preuzima podatak od Ivana goričkog: „...*procedit domino concendente...*“, Tkalčić, *nav. dj.*, 1885., str. 12.

¹⁴⁵ Pál Lővei, *Prilozi povijesti izgradnje zagrebačke katedrale*, u: Hrvatska/Mađarska/Europa: Stoljetne likovno-umjetničke veze, Društvo mađarskih znanstvenika i umjetnika u Hrvatskoj, Zagreb, 2000., str 62
Jakobus de Placentio stolovao je u razdoblju od 1343-1348.

¹⁴⁶ Ivan Krstitelj Tkalčić, *nav. dj.*, 1885., str. 12.

¹⁴⁷ Donja dva grba mogla bi pripadati biskupima Pavlu Horvatu kako navodi Pál Lővei ili biskupima Horvatu i Demetru prema mišljenju A. Ivandije.

¹⁴⁸ Karlo Robert vladao je od 1301. do 1342. Više o vladavini Anžuvinača vidjeti u: *Znameniti i zaslužni Hrvati te pomena vrijedna lica u hrvatskoj povijesti od 925.-1925.*, ur. Emilij Laszowski, Zagreb, 1925.str 23-35.

Prema poziciji grbova na katedrali zaključuje da bi se najveći dio izgradnje lađa trebao pripisati biskupu Eberhardu, a dovršetak njegovu nasljedniku Ivanu Albenu.¹⁴⁹

Gj. Szabo u svojim razmatranjima o katedrali zaključuje da su se pročelje i zvonici gradili u 14. st, ali pretpostavlja da tornjevi nikada nisu izgrađeni odnosno da je podignut samo južni toranj i to u 17. st.¹⁵⁰ Naposljetku vrlo oprezno ustvrđuje da su se lađe i pročelje, nakon dovršetka ranogotičkog svetišnog dijela, gradili dalje kroz dvjesto godina.¹⁵¹

Lj. Karaman ističe biskupa Jacobusa II. de Placentia (1343-1348) kao prvog nastavljača gradnje i tu tvrdnju potkrepljuje podatkom da biskup 1344. godine traži od pape dopuštenje da udijeli oprost od jedne godine i četrdeset dana svima onima koji pri posjetu daruju katedralu.¹⁵² To naravno govori više o ozbiljnijim pripremama za nastavak gradnje nego o konkretnim radovima, ali je svakako pokazatelj da se radovi pomalo pokreću.¹⁵³

J. Stošić piše da je predviđena visina svoda Timotejeve središnje apside u daljnjim projektima odredila visinu čitave građevine.¹⁵⁴ Autor dalje kaže da je bazilikalna crkva pretvorena u dvoransku čime se vjerojatno priklanja mišljenju da se tijekom izgradnje lađa promijenio prvotni projekt.¹⁵⁵

Kada je riječ o nastavku gradnje katedrale u 14. st., odnosno o nastavljanju onoga što je biskup Timotej započeo, iz raznih se nagađanja mogu iščitati dva dominantna stajališta čiji su nositelji Ana Deanović i Zorislav Horvat. Problemom se vrlo detaljno i opširno pozabavio Z. Horvat dok A. Deanović u kraćim crtama izlaže svoje stajalište i ne ulazi dublje u problematiku što je i razumljivo s obzirom da se koncentrirala na sveukupan povijesni i arhitektonski razvoj ranijeg razdoblja katedrale te na kapelu sv. Stjepana i njezin bogati oslik.¹⁵⁶

---

¹⁴⁹ Ivan Krstitelj Tkalčić, *nav. dj.*, 1885., str. 14.

¹⁵⁰ Gjuro Szabo, *nav. dj.*, str. 12.

¹⁵¹ Isto

¹⁵² Josip Buturac, *nav. dj.*, 1944., str. 32.

¹⁵³ Ljubo Karaman, *nav. dj.*, 1963., str. 23.

¹⁵⁴ Josip Stošić, *nav. dj.*, 1994., str. 116.

Nije posve jasno podrazumijeva li Stošić pod daljnjim projektom neki Timotejev neizvedeni projekt tijela katedrale ili čitavu ostvarenu naknadnu gradnju.

¹⁵⁵ „Na osnovi onoga što se sačuvalo od izgrađenog prema prvotnom projektu Timotejeve katedrale, a taj je – da budemo precizni – mijenjan u tijeku zidanja, dakle iz tlocrtnog obrisa svetišta i dijela njegove elevacije mora se zaključiti da je čitava crkva zamišljena kao bazilikalna građevina s triforijima iznad arkada što dijele brodove, te poviše njih s prozorima središnjeg broda. Na namjeru da se izvedu triforiji upućuje podizanje para tornjica s vretenastim stubištima u uglu između svetišta srednjeg broda i apsida bočnih brodova.“ Isto, str. 107.

¹⁵⁶ Detaljnu analizu kapele i oslika donosi Ana Deanović. Više o kapeli svetog Stjepana vidjeti u: Ana Deanović, *Biskupska kapela sv. Stjepana Prvomučenika u Zagrebu: spomenik slikarstva XIV. stoljeća*, Institut za povijest umjetnosti, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1996.

Nakon Timotejeve smrti na biskupskoj se stolici izmijenilo više pojedinaca, ali do biskupa A. Kažotića, čini se, ništa na katedrali nije napravljeno. Biskupi su se brzo smjenjivali, a prvostolnicom se nisu odviše bavili.¹⁵⁷ Radovi tako stoje, vjerojatno uz povremene sitnije intervencije u vidu popravaka i saniranja eventualnih problema.

A. Deanović pripisuje ponovni početak radova biskupu A. Kažotiću.¹⁵⁸ Smatra ipak da je zbog drugih obaveza i određenih problema pri upravljanju biskupijom biskup samo obavljao popravke na crkvi i tako pripremio teren svojim nasljednicima.

Znatno veće zasluge Kažotiću pripisuje I. Franić¹⁵⁹ koji čak smatra da je biskup dovršio svetište katedrale jer zapis o posveti središnje apside za vrijeme Timoteja ne postoji.¹⁶⁰

A. Deanović pomiče početke ozbiljnije gradnje katedrale u doba biskupa Stjepana III. Kanižaja.¹⁶¹ Stjepan III. Kanižaj kao zagrebački se biskup prvi puta spominje 1356. godine u ispravi kralja Ljudevita I. Bio je prvi zagrebački biskup koji je ujedno vršio i službu hrvatskog odnosno slavonskog bana, a u razdoblju svoga stolovanja morao je kao i biskup Kažotić braniti biskupska dobra od nasrtaja plemstva. Godine 1366. biskup čak biva zatvoren od strane svojih protivnika, a zbog klevete koja mu je nanesena pred kraljem poslan je u progonstvo pa obitava kod pape.

U ispravi iz 1374. godine kralj Ljudevit I. priznaje da su Stjepana oklevetali neprijatelji, ali da je kasnije utvrđena njegova nevinost. Biskup se posljednji put spominje 1374. godine, a iako točna godina njegove smrti nije poznata pretpostavlja se da je to bilo 1375. godine i kako se čini izvan rimskih zidina, odnosno kod pape u Avignonu.¹⁶²

A. Deanović smatra da je biskup Kanižaj crkvu zamislio kao baziliku što svakako ima smisla ako se planirao nadovezati na Timotejev bazilikalni istočni dio. Njezino je mišljenje da su se tek graditelji biskupa Kanižaja prihvatili rušenja ostataka predtatarske katedrale i to počevši od sjevernog dijela dok je stara ruševna južna lađa ostala stajati na istome mjestu još neko vrijeme.¹⁶³ Autorica smatra da zvonici i dalje stoje u pročelju kao i samo pročelje. Ona ne navodi međutim, jer niti ne može, u kakvom se stanju nalaze ostaci predtatarske katedrale koji se prema toj logici očito gotovo sljubljuju s novonastajućom građevinom.

---

¹⁵⁷ Biskupi koji stoluju nakon Timoteja, a prije Augustina Kažotića: Antun (1287.), Ivan I. (1288-95.), Mihael (1295-1303.) Baltazar Adam Krčelić, *Povijest stolne crkve zagrebačke*, Zagreb: Institut za suvremenu povijest, 1. svezak, 1994., str. 103-117.

¹⁵⁸ Ana Deanović, Željka Čorak, *nav. dj.*, 1988., str. 56.

¹⁵⁹ Ivo Franić, *nav. dj.*, 1934., str. 247.

¹⁶⁰ Ako je biskup Kažotić dovršio svetište i posvetio ga onda bi o tome trebao postojati neki zapis. Naravno uvijek postoji mogućnost da je zapis nekoć postojao, ali nije sačuvan. Ipak, bilo bi to predugo razdoblje da se svetište ostavi nedovršeno. U tom bi slučaju zacijelo postojali podaci o popravcima jer bilo kakav improvizirani pokrov ne bi izdržao tako dugo bez značajnije štete.

¹⁶¹ Ana Deanović, Željka Čorak, *nav. dj.*, 1988., str. 56.

¹⁶² Josip Buturac, *nav. dj.*, 1944., str. 35-36.

¹⁶³ Ana Deanović, Željka Čorak, *nav. dj.*, 1988., str. 57.

Ovakvo njezino stajalište očigledno otvara pitanje: ne bi li bilo jednostavnije porušiti kompletne lađe (ako su se uopće tamo i nalazile) i imati na raspolaganju građevinski materijal nego etapu po etapu krčiti zauzeti teren? Vrlo je upitno i u kojem su se stanju te ruševine mogle nalaziti nakon toliko vremena. Postavlja se naposljetku i pitanje zašto ostaviti stare zvonike, a srušiti lađu ako je plan bio gotovo doslovno slijediti tlocrt stare katedrale. Da se doista slijedilo temelje stare građevine, onda ju se jednostavno moglo iznova podići u nešto suvremenijim oblicima. Iako autorica ne navodi detaljno zahvate koje bi pripisala biskupu Kanižaju, vjerojatno je riječ o donjim dijelovima sjevernog zida i pripadajućih prozora jer na tom dijelu građevine ona vidi prekid u gradnji odnosno smjenu biskupa i radionica.¹⁶⁴

Problem kod nastavka gradnje lađa naravno predstavlja način pripajanja tijela crkve njezinome svetištu, odnosno nadovezivanje na istočni dio. Kao jedno od mogućih rješenja tog problema A. Deanović spominje Timotejev upisani transept koji je navodno mogao poslužiti kao točka u kojoj bi se riješio prijelaz iz bazilike u novoplaniranu Eberhardovu dvoranu.¹⁶⁵ S obzirom da su se Timotejevi radovi ograničili na svetište, koje je k tome vjerojatno bilo zatvoreno za vrijeme radova, ne vidimo u tlocrtu mjesto gdje se jedan takav dio mogao smjestiti.

Ne znamo kako je točno izgledalo svetište prije neogotičke restauracije. Možemo pretpostaviti da se bitne izmjene u njemu nisu događale ranije jer bi o takvim zahvatima vjerojatno postojao neki zapis ili vidljivi trag na samoj arhitekturi. Svetište danas nije dvoransko, a nije u potpunosti ni bazilikalno. Zagonetan arhitektonski detalj predstavljaju i dva stubišta u uskim tornjićima između glavne i bočnih apsida. Koja je bila njihova funkcija i kamo su vodila? (sl. 12.)

J. Stošić smatra da njihovo postojanje ukazuje na namjeru podizanja triforija odnosno na gradnju bazilike s triforijima iznad arkada koje dijele glavnu lađu od bočnih.¹⁶⁶ Iako uloga tornjića nije razjašnjena, teoriju o gradnji triforija teško je podržati konkretnim dokazima. Gdje bi on točno bio smješten i zašto u konačnici nije izveden ako su tornjići izgrađeni isključivo s tom namjerom? Da je takav arhitektonski element postojao zacijelo bi negdje ranije bio spomenut, a i razotkriven pri opsežnoj pregradnji svetišta pod Bolléovim vodstvom. Ako je svod biskupa O. Thuza (1466-1499) doista bio viši od onoga koji kasnije gradi I. Albertal, kao što to navodi I. K. Tkalčić, a preuzima A. Deanović,¹⁶⁷ postavlja se pitanje u kojoj se mjeri on razlikovao od izvornoga svetišta biskupa Timoteja. U slučaju da je visina svoda uistinu bila viša čak i u razdoblju biskupa Timoteja, ne možemo isključiti mogućnost postojanja još jedne artikulacijske zone zidova svetišta. Postojanje još jedne zone artikulacije zida ne znači nužno da se radilo o triforiju. Reprezentativnija stubišta su u pravilu vodila na galerije.

¹⁶⁴ Isto

¹⁶⁵ Ana Deanović, Željka Čorak, *nav. dj.*, 1988., str. 58. Ne zna se točno što pod time autorica podrazumijeva.

¹⁶⁶ Josip Stošić, *nav. dj.*, 1994., str. 107.

¹⁶⁷ Ivan Krstitelj Tkalčić, *nav. dj.*, 1885., str. 27.

Možemo li iz primjera sv. Urbana polučiti neki zaključak? S obzirom na sličnost tlocrta i većinom prihvaćenu tezu o francuskoj crkvi kao uzoru, možda je elevacija svetišta sv. Urbana također poslužila kao primjer. Usporedbom poprečnih presjeka zagrebačke katedrale K. Weissa (sl. 13.) i crkve sv. Urbana (sl. 14.) vidi se da je razlika u visini glavnog i bočnih svodova svetišta u sv. Urbanu veća od one u zagrebačkoj katedrali. Logično je stoga da sv. Urban ima triforij dok ga katedrala nema. Međutim, Weissov, odnosno Lippertov nacrt prikazuje situaciju iz 19. st. pa ako prihvatimo podatak da je svod biskupa Thuza snižen prilikom popravka u 17. st. ne možemo odbaciti mogućnost da je svod 15. st. bio viši i ostavljao prostora još jednoj zoni artikulacije. Postavlja se naravno i pitanje koliko je bio visok Timotejev svod, pod uvjetom da je podignut za njegova stolovanja. Je li biskup Thuz slijedio zadanu visinu pri gradnji mrežastoga svoda ili je novi svod napravio višim ili nižim? Nažalost, danas je zbog Bolléovih pozamašnih zahvata naročito na dijelu spoja lađa i svetišta, gdje je potres prouzročio najveću štetu, teško zaključivati o ranijem stanju.¹⁶⁸

O daljnjem razvoju gradnje u 14. st. A. Deanović ne kazuje mnogo, već direktno prelazi na biskupa Eberharda Albena kojemu se često pripisuje najveći opseg građevinskih zahvata na katedrali. Pri tome joj jedno od uporišta pružaju i jedinstvene skulpture na doprozornicima sjevernog zida katedrale koje oblikuju svojevrsni skulpturalno oblikovani potez ili, kako ju je u časopisu *Kaj* iz 1979. godine nazvala Anđela Horvat „čudovišna galerija zagrebačke katedrale“. (sl. 15.) Skulpture se mogu primijetiti i u unutrašnjosti te smještajem odgovaraju onima vanjskima. Riječ je o nizu kamenih zoomorfnih i fantastičnih skulptura koje presijecaju prozore u njihovim profilacijama. (sl. 16. i sl. 17.) Skulpture su vrlo kvalitetne što možemo ustvrditi prema starim fotografijama jer se danas nalaze u dosta oštećenome stanju, a neke su nažalost u potpunosti propale.¹⁶⁹ Na mjestima gdje skulpture presijecaju doprozornike mijenja se i prozorska profilacija. Povrh njih nastavlja se složenija i kićenija profilacija koja se onda proteže do vrha prozora. Ista se situacija javlja i u unutrašnjosti. A. Deanović promjenu profilacija tumači promjenom biskupa i radionica.¹⁷⁰ Ona naime smatra da se biskup Eberhard odlučio na gradnju dvoranske crkve, odnosno *Staffelkirche*, u kojoj su bočni brodovi neznatno niži od glavnoga pa rezultiraju dvoranskim dojmom.

¹⁶⁸ Najveće su se restauratorske intervencije odvale upravo u istočnom dijelu crkve gdje je osim vanjskih zidova promijenjena gotovo čitava konstruktivna i dekorativna arhitektonska situacija. Radovi na tom dijelu trajali su od 1881. do 1884. Više o neogotičkoj restauraciji vidjeti u: Dragan Damjanović, *nav. dj.*, 2013., str. 126-166.

¹⁶⁹ Popis skulptura u unutrašnjosti: đavolja glava, list, pasja glava, maska, muška glava, pas sa svilenom dlakom, lisnata grana, pas sa svinjskom njuškom, lišće hrasta, maska s čeonim listom; vanjska strana sjevernoga zida: glava monstruma/majmuna, list, zmaj s negroidnim nosom, lisnata lavlja glava, list, fantastična glava životinje (možda je riječ o slonu), lišće, lav, grifon, zmaj, glava lavića, glava fantastičnog bića s kljunoma. Više o skulpturama vidjeti u: Anđela Horvat, „Čudovišna galerija zagrebačke katedrale“, u: *Kaj, Umjetničke znamenitosti Zagreba III*, Zagreb, 1979., str. 39-59.

¹⁷⁰ Ana Deanović, Željka Čorak, *nav. dj.*, 1988., str. 58.

S obzirom na to da je biskup Kanižaj započeo graditi baziliku, bilo je potrebno povisiti zidove bočnih brodova, odnosno u tom trenutku zid sjevernog bočnog broda. Nadovezivanje na ranije izgrađen dio nije bilo moguće izvesti neprimjetno pa se taj rez jednostavno „zamaskirao“ pojasom skulptura koje su istovremeno i svojevrsni pečat novoga razdoblja te kvalitetnih radionica koje je biskup Eberhard mogao angažirati (sl. 18). Ipak je riječ o biskupu koji je bio dvorski kancelar kralja Žigmunda Luksemburškog.¹⁷¹

Rasprava o izvorima i putovima širenja parlarskog utjecaja nije ni izdaleka zatvorena. Ustvari, konkretni dokazi o angažmanu Parlera na katedrali ne postoje. Tumačenja istraživača oslanjaju se isključivo na stilsku analizu i bogatu pozadinu te veze biskupa Eberharda Albena. Ipak, skulpture na katedrali zaista su iznimne kvalitete, a Anđela Horvat uvjerljivo je obranila njihovo porijeklo u brojnim znanstvenim radovima.¹⁷² Mislimo da je osoba biskupa Eberharda, točnije njegov ugled, veze i sredstva kojima je mogao raspolagati i to još u trenutku raspršivanja radionica Parlera nakon 1400. godine, najbolja garancija toj tezi. Pitanje djelovanja parlarskih radionica nije se ograničilo samo na katedralu. Južni portal sv. Marka bio je predmetom stalnih rasprava pa čak i sukoba.¹⁷³ Još uvijek nije razjašnjeno pitanje centra širenja parlarskih radionica.¹⁷⁴ Je li riječ o katedrali ili o skupini spomenika u kontinentalnoj Hrvatskoj te Sloveniji koji su se nalazili pod kulturnim patronatom grofova Celjskih.¹⁷⁵

I na kraju krajeva mora li nužno postojati samo jedno središte? Majstori su bili brojni i mogli su cirkulirati po raznim gradilištima, a utjecaji slobodno strujati. Takvu pretpostavku posredno potvrđuju upravo novija istraživanja koja pokazuju da je oko 1400. godine u širem srednjoeuropskom prostoru bilo nekoliko regionalnih središta širenja tog novog graditeljsko-kiparskog stila. Osim katedralnih gradnji u Beču i Zagrebu, jaki rasadnih novih prostornih, konstruktivnih ali i skulpturalno-dekorativnih koncepata u to doba bilo je i značajno gradilište veličanstvene hodočasničke crkve u Ptujskoj Gori.¹⁷⁶

¹⁷¹ Baltazar Adam Krčelić, *nav. dj.*, 1994., str. 181. i Amin Jacoub, „Eberhard Alben: biskup zagrebački, ban i kraljevski kancelar u 14.-15. stoljeću“ u: *Godišnjak Njemačke narodnosne zajednice*, Osijek, 1996., str. 107-109.

¹⁷² Neki od radova u kojima se Anđela Horvat bavi temom Parlera i njegovih radionica: „O utjecajima Parlerovog praškog kruga na arhitektonsku plastiku iz Iloka“, u: *Peristil*, br. 6-7, Zagreb, 1963-64.; *Osvrt na probleme oko kamene okrunjene glave u Povijesnome muzeju Hrvatske u Zagrebu*, Iz starog i novog Zagreba V., Zagreb: Izdanja Muzeja grada Zagreba, 1974.; *Osvrt na Parlerijansku radionicu u Zagrebu i na njezine odraze u sjevernoj Hrvatskoj*, Iz starog i novog Zagreba VI., Zagreb: Izdanja Muzeja grada Zagreba, 1984.

¹⁷³ Više o portalu sv. Marka na Gradecu vidjeti u: Franjo Buntak, *Da li su praški Parleri klesali srednjovjekovni portal sv. Marka u Zagrebu?*, Iz starog i novog Zagreba III, Zagreb: Izdanja Muzeja grada Zagreba, 1963.

Nada Klaić mišljenja je da praški Parleri nisu djelovali na portalu. Smatra da se riječ *parler* ne odnosi na prezime već na titulu odnosno zanimanje palira – upravitelja gradilišta. Više o tome vidjeti u: Nada Klaić, *nav. dj.*, 1979.

¹⁷⁴ Pod centrom širenja parlarskih utjecaja ovdje se naravno misli na lokalna ili šira regionalna žarišta utjecaja jer je glavni centar bio Prag.

¹⁷⁵ Pitanjem graditeljske aktivnosti i mecenata grofova Celjskih bavi se Zdenko Balog. Autor propituje strujanje utjecaja parlarskih radionica. Zdenko Balog, *Graditeljska baština Hermana Celjskog i njezini odrazi u 15. stoljeću u zapadnoj Slavoniji*, Doktorski rad, Zagreb: Filozofski fakultet, 2012.

¹⁷⁶ Više o crkvi u Ptujskoj Gori vidjeti u: Robert Peskar, *Bazilika Marije Zavetnice na Ptujskoj Gori*, Ljubljana: Družina, 2010.

Biskupu Eberhardu Albenu A. Deanović pripisuje još i izvođenje pročelja kao i začetak južnoga zvonika, a prema polustupovima južne lađe koji su u svome protezanju neprekinuti zaključuje da su izvedeni u istome razdoblju, točnije za stolovanja biskupa Eberharda.¹⁷⁷ Biskupu Ivanu Albenu, Eberhardovu nasljedniku, pridaje zasluge za dovršetak južne lađe s prozorima, a ostavlja i mogućnost da je dovršavao južni zid južne apside s prozorima.¹⁷⁸ U prilog tome ističe kovrčavo lišće južnih polustupova koje joj se čini kasnijega datuma i grb Ivana Albena na vanjskoj strani južnoga zida.¹⁷⁹

5.1. Geneza lađe zagrebačke katedrale po interpretaciji Zorislava Horvata

Problemom kronologije izgradnje lađa najdetaljnije se bavio Zorislav Horvat. Autor se temom kronologije izgradnje zapadnog dijela katedrale bavio u više navrata kao primjerice u nizu članaka objavljenih u časopisu *Naša katedrala* – „Grbovi biskupa Eberharda (1397-1406; 1410-1419) na zagrebačkoj katedrali“, „Fijale uza zvonike zagrebačke katedrale“, „Prozori sjevernog broda zagrebačke katedrale“, „Vijenac s čudovišnim maskeronima na pročelju zvonika zagrebačke katedrale“, „Gradnja i pregradnja zapadnog pročelja zagrebačke katedrale“.

Problemu se najdetaljnije posvetio u radu „Izgradnja lađe zagrebačke katedrale“ objavljenome u časopisu *Peristil* 1980. godine. U svome članku Z. Horvat donosi prijedlog kronologije nastanka lađa zagrebačke katedrale. Proces izgradnje je podijelio u pet etapa koje vezuje uz razdoblja stolovanja pojedinih biskupa. (sl. 19. i 20.)

Autor navodi biskupa A. Kažotića (1303-1322) kao začetnika gradnje katedrale. Pripisuje mu gradnju dijela zida sjeverne lađe i zasnivanje sjevernoga zvonika kao i ideju o gradnji dvoranske crkve, potaknutu biskupovom dominikanskom pozadinom.

Drugu fazu gradnje autor smješta u drugu polovinu 14. st. odnosno u razdoblje stolovanja biskupa Stjepana III. Kanižaja. Pripisuje joj izgradnju zapadnog portala, većeg dijela južnog zida zajedno s četiri od pet kapitela južne lađe, dijela sjevernog zvonika i donjeg dijela južnog zvonika.

Stolovanje biskupa Eberharda Albena (početak 15. st.) obilježava treću etapu izgradnje. U to razdoblje autor smješta gradnju gornjeg dijela zida sjeverne i južne lađe, većeg dijela sjevernog zvonika, gornjih dijelova južnoga zvonika i možda izgradnju gornje polovice zapadnog pročelja te stupova u lađi (barem tri, a južni sigurno).

¹⁷⁷ Ana Deanović, Željka Čorak, *nav. dj.*, 1988., str. 58.

¹⁷⁸ Isto, str. 62.

¹⁷⁹ Isto

Četvrta etapa gradnje obuhvaća razdoblje biskupa Ivana Albena (1422-33), a pripisana joj je izgradnja gornjega dijela južnog zvonika i dijelova južnog zida lađe. Autor navodi da se dijelovi te etape ne mogu sa sigurnošću odrediti jer je upravo te dijelove H. Bollé uglavnom zamijenio novima.

Biskup O. Thuz obilježio je petu etapu gradnje u kojoj su izvedeni lukovi između stupova lađe, podignuto krovništvo lađe i empore pred svetištem dok se u posljednjoj etapi za Luke Baratina presvodi lađa.

Z. Horvat zastupa drugu teoriju o razvoju tijela katedrale prema kojoj je dvoranska koncepcija bila predviđena od samoga početka. Treba napomenuti da su se svi autori osvrnuli na tu tematiku, ali najčešće u vrlo kratkim crtama ne pokušavajući rasvijetliti problem.

Većina se priklanja mišljenju da je biskup Eberhard najzaslužniji za gradnju tijela crkve potkrepljujući to njegovim stolovanjem u dva navrata i ugledom koji je uživao.

Z. Horvat, kao i I. Franić, pridaje značajniju ulogu biskupu Augustinu Kažotiću čija će dominikanska kulturna pozadina kao i školovanje u Parizu¹⁸⁰ kasnije poslužiti Horvatu kao jedan od glavnih argumenata u formiranju teze o najranijem početku izgradnje lađa.

5.1.1. Tijek gradnje do dolaska biskupa Eberharda Albena (1397-1406 i 1410-1419)

Ovdje ćemo dati prikaz radova koje prema autoru svaka od etapa obuhvaća i pokušati kritički sagledati rezultate svake pojedine faze te tako ocijeniti utemeljenost Horvatovih pretpostavki.

Moglo bi se reći da trenutak odluke o budućem izgledu katedrale Z. Horvat pronalazi već na samom početku pokretanja radova, u vrijeme biskupa A. Kažotića. Iako i sam napominje da je malo toga doista izvedeno u tom periodu, smatra da je upravo tada zacrtan budući tijek razvoja građevine.¹⁸¹ Biskup Augustin Kažotić rodio se oko 1290. godine u Trogiru, a oko 1277. godine pristupio je dominikanskome redu. Godine 1286. studirao je u Parizu. Premda je dobio od kralja na dar razne posjede trpio je pljačkaške pohode od strane plemića te je odbijajući upotrijebiti silu živio u siromaštvu. Biskup je posjetio papu 1320. godine u Avignonu, ali nije poznato je li se od tamo vratio u Zagreb. Imenovan je 1322. godine biskupom u Luceri. Umro je 3. kolovoza 1323. godine. Zagrebačkim biskupom bio je od 1303. do 1322. godine.¹⁸²

¹⁸⁰ Dragutin Nežić, *Bl. Augustin Kažotić*, Kulturno povijesni zbornik Zagrebačke nadbiskupije, 1. svezak, Zagreb: Izdanje Hrvatskog izdavačkog bibliografskog zavoda, 1944., str. 455-471.

¹⁸¹ Zorislav Horvat, „Izgradnja lađe zagrebačke katedrale“, u: *Peristil*, br. 23, Zagreb, 1980. str. 67.

¹⁸² Josip Buturac, *nav. dj.*, 1944., str 28-29.

Z. Horvat izvodi smjelu tezu u kojoj biskupa Kažotića smatra idejnim tvorcem budućeg dvoranskog izgleda katedrale. Smatra da se biskup, čije bi dominikansko zaleđe u tom slučaju odigralo zaista presudnu ulogu, inspirira dominikanskim dvoranskim crkvama susjedne Austrije i tako taj graditeljski koncept prenosi na zagrebačko gradilište. Autor navodi dominikanske crkve u Tullnu, Retzu (sl. 21.) i Imbachu (sl. 22.) kao moguću usporedbu.¹⁸³ Ovdje treba napomenuti kako je crkva u Retzu dominikanska trobrodna građevina utemeljena 1295. godine¹⁸⁴, ona u Tullnu također je dominikanska, ali izvedena u obliku jednostavne dvorane¹⁸⁵, a u Imbachu je riječ o crkvi ženskoga dominikanskoga samostana i to dvobrodnoj.¹⁸⁶ U sklopu prve etape gradnje autor navodi i usporedbu s franjevačkom crkvom u Našicama koja je jednobrodna crkva nastala oko 1300. godine.¹⁸⁷ Prilikom obrazlaganja poveznica i sličnosti s tom crkvom, ali i drugim sakralnim objektima, grupno ili pojedinačno, autor se vrlo često koristi kompleksnim numeričkim i geometrijskim shemama. Tako primjerice kada uspoređuje sam početak gradnje prvostolnice navodi požeško-našičku skupinu crkava kao komparativni materijal.¹⁸⁸ Pritom vjerojatno misli na ranije spomenutu franjevačku crkvu sv. Antuna Padovanskog u Našicama i crkvu sv. Lovre u Požegi.

Kao sličnost navodi komponiranje glavnoga broda u omjerima 1:3 odnosno princip projektiranja u kojemu je duljina lađe tri puta veća od njezine širine.¹⁸⁹ Nesumnjivo, kako je to točno zapažanje, ali teško je taj element proglasiti apsolutnim dokazom u korist dominikanskog utjecaja na lađu katedrale jer takvi omjeri zasigurno nisu prisutni isključivo u propovjedničkoj tipologiji. K tome, crkva sv. Lovre u Požegi prema novijim dosta uvjerljivim tumačenjima nije nikad ni bila dominikanska crkva, tako da ona kao mogući komparativni primjer i ne može više poslužiti, odnosno dokazuje upravo suprotno - takav način projektiranja nije bio svojstven samo dominikancima nego široko raširen u razvijenome srednjemu vijeku. Naime, ranije se smatralo da je crkva sv. Lovre prije promjene titulara u 17. st. bila crkva ženskoga dominikanskoga samostana sv. Marije Loretske čiji se latinski naziv *Lauretana* pogrešno tumačio kao ime sv. Lovre. Međutim, novija arheološka istraživanja odbacuju mogućnost da se radilo o samostanskoj crkvi.¹⁹⁰

---

¹⁸³ Isto, str. 89.

¹⁸⁴ *Geschichte der Bildenden Kunst in Osterreich: Gotik*, 2. svezak, Beč: Prestel, 2000., str. 200.

¹⁸⁵ Isto

¹⁸⁶ Isto, str. 202. i 259.

¹⁸⁷ Župna crkva sv. Antuna Padovanskog ranogotička je crkva propovjedničkoga tipa. Ima izduljeno poligonalno svetište s kontraforima. Spaljena je krajem 17. st., a obnovljena u baroknim oblicima tijekom 18. st. Gotička crkva datira iz 14. st., bila je jednobrodna, građena kamenom i opekom.

Enciklopedija hrvatske umjetnosti, Zagreb: Leksikografski zavod „Miroslav Krleža“, sv. 1., 1995., str. 625.

Internet stranica <http://www.tznasice.hr/izdvojene-destinacije/crkva-sv-antuna-padovanskog/>

¹⁸⁸ Zorislav Horvat, *nav. dj.*, 1980., str. 88.

¹⁸⁹ Zorislav Horvat, *nav. dj.*, 1980., str. 88

¹⁹⁰ Podatak koji je neke istraživače naveo na pogrešan trag dolazi iz pera isusovačkog kronika koji navodi da crkva nekoć pripadala redovnicama sv. Dominika. Ivan Srša, *Požega, crkva sv. Lovre*, Zagreb: Mala biblioteka godišnjaka zaštite spomenika kulture Hrvatske, 2005. str. 16-18.

Osim kompozicijskih elemenata autor navodi i određene arhitektonske detalje koje prema analogijama s navedenim spomenicima smješta u prvu etapu. Riječ je o bazi polustupa i polustupu u sjevernoj bočnoj lađi, profilaciji donjeg dijela prozora, lezenama na zvoniku i prvoj okapnici na sjevernim kontraforima. Još ističe da baza polustupa u sjevernoj lađi katedrale nalikuje bazama polustupova na svetištu katedrale sv. Stjepana u Beču i u crkvi sv. Lovre u Požegi.¹⁹¹

Z. Horvat je uvjeren da je u Kažotičevo doba zasnovan i sjeverni zvonik¹⁹² pa tako odbacuje svaku mogućnost da su temelji zvonika još romanički.¹⁹³ Autor međutim govori o propovjedničkim oblicima zvonika, a ne pojašnjava o čemu je ustvari riječ.¹⁹⁴ Uostalom nije nam poznat primjer propovjedničke crkve koja bi imala tako monumentalno dvotoranjsko pročelje.

Neke metode pomoću kojih autor dolazi do određenih analogija također nam se čine diskutabilnima. Tako u detaljnoj grafičkoj analizi tlocrta južnog zvonika on dolazi do vrlo kompleksne sheme koju zatim primjenjuje i na analizu kompozicije anžuvinskoga grba s južnoga dijela zapadnog pročelja i ustvrđuje da se radi o identičnom principu projektiranja te da oba elementa pripadaju istoj fazi. Takav nam se način dokazivanja pripadnosti istom vremenu ili etapi čini ponešto forsiranim ili u najmanju ruku ponešto dvojbenima, pogotovo ako uzmemo u obzir da, primjerice, u analizi tlocrta zvonika određene dijagonale ne odgovaraju zamišljenoj shemi. (sl. 23.) Uostalom, ako i prihvatimo mogućnost da je zvonik projektiran baš po takvom principu (složenom kombinacijom koncentričnih parova kvadrata i kružnica) moramo se zapitati zašto bi se jedan u suštini ne-arhitektonski element kao što je grb nužno služio istom shemom. Ipak, ako se osmišljavanje grbova i vodi zakonima heraldike isti bi majstor vjerojatno upotrijebio jednaku metodu projektiranja na zvoniku i grbu no to ne pomaže nužno odrediti uže razdoblje izgradnje.

Problem kod Horvatove teze o Kažotiću kao prvome graditelju i idejnom začetniku projekta mogao bi predstavljati nedostatak nekih konkretnijih dokaza. Glavne argumente pronalazi u biskupovu dominikanskom porijeklu, obrazovanosti i činjenici da je putovao Europom i zacijelo vidio brojne spomenike. Autor dakle vidi izvor dvoranske ideje u austrijskim dominikanskim dvoranskim crkvama. Točan je podatak da se u Austriji u 14. st. grade brojne dvoranske crkve, ali one su ipak nešto malo kasnijega datuma. Potrebno je uzeti u obzir da je biskup morao prethodno poznavati određene spomenike odnosno vidjeti te dvorane prije nego li je došao na ideju da sličan projekt ostvari u Zagrebu. Većina spomenika koja bi vremenski odgovarala razdoblju prije biskupova dolaska u Zagreb, dakle građevine s kraja 13. st., pripada bazilikalnoj tipologiji.

---

¹⁹¹ Zorislav Horvat, *nav.dj.*, 1980., str. 89.

¹⁹² Isto, str. 91.

¹⁹³ Slažemo se s pretpostavkom da romanički zvonici nisu zadržani, ali autorova argumentacija je ponešto nejasna.

¹⁹⁴ Zorislav Horvat, *nav. dj.*, 1980., str. 91.

Dvoranske crkve grade se ipak nešto malo kasnije. Tako je primjerice dominikanska crkva sv. Nikole u Friesachu trobrodna bazilika,¹⁹⁵ a benediktinska crkva u Kremsmunsteru također bazilika, naknadno barokizirana.¹⁹⁶ Ukratko, u nešto širem regionalnom okruženju prve dvoranske crkve javljaju se barem pola stoljeća kasnije.

U vezi s time logično se postavlja i pitanje kako je moguće biskupu Kažotiću pripisati zasluge za gradnju, odnosno projektiranje dvoranskog prostora ako je biskup crkvu stigao sagraditi samo do prve četvrtine ukupne visine sjevernoga zida što još nije dovoljno visoko da bi se moglo govoriti o dvoranskoj koncepciji?¹⁹⁷ Ako je dvorana zamišljena i prije Eberhardova dolaska, zašto projekt ne bismo pripisali biskupu Kanižaju?

Biskup Stjepan III. Kanižaj (oko 1356-1374) vrlo je značajna ličnost za gradnju katedrale u 14. st. Z. Horvat u njegovo vrijeme smješta drugu fazu izgradnje.¹⁹⁸ Z. Horvat smatra da je upravo u vrijeme biskupa Kanižaja definitivno određen opseg crkve odnosno da je prostor zatvoren zidovima do određene visine, a da je na pročelju vjerojatno postavljen i portal.¹⁹⁹ Istom vremenskom razdoblju pripisuje i gradnju južnoga zvonika.²⁰⁰ Podatak pomoću kojega zaključuje da biskup Kanižaj nastavlja dvoransku gradnju autor preuzima od D. Farlatija. On se naime na više mjesta poziva na Farlatijev navod koji kaže da u to vrijeme južni zid kod svetišta dosiže svoju punu visinu – on koristi sintagmu „*atque ad fastigium*“ – što vjerojatno znači do početka svoda ili peta svoda.²⁰¹

On stoga zaključuje da je za Kanižaja zid dosegao punu visinu te da je već onda namjera o gradnji dvorane bila i više nego jasna jer je južni zid od početka građen kao dio dvoranske koncepcije prostora, odnosno protegnut je u punoj visini bez prekida i vidljivih dodatnih nadogradnji.

Problem međutim predstavlja porijeklo toga navoda jer nam nije poznato odakle sam Farlati preuzima podatak. Farlati jest dobro obaviješten pisac crkvene povijesti naših zemalja iz 18. st., no ipak se možemo zapitati do koje mjere on može biti pouzdan izvor takve tvrdnje? Moguće je da je autor imao pristup određenim starijim i pouzdanijim izvorima koji su danas izgubljeni, ali takve tvrdnje danas ipak nije moguće provjeriti pa ih stoga treba razmatrati s oprezom.

Ukoliko i prihvatimo činjenicu da polovinom 14. st. južni zid uzdiže do vrha, to i dalje ne govori u prilog tezi da već biskup Kažotić zasniva novu dvoransku crkvu. Puno je logičnije za pretpostaviti da ako biskup Kanižaj gradi južni zid do te visine da je upravo on taj koji stoji iza ideje dvoranske crkve. Konačno, njegovo bi vrijeme svakako bolje odgovaralo tom tipu gradnje.

¹⁹⁵ *Geschichte der Bildenden Kunst in Osterreich: Gotik*, 2. svezak, Beč: Prestel, 2000., str. 218.

¹⁹⁶ Isto, str. 216.

¹⁹⁷ Visina je određena prema prikazu građevnih faza sjevernoga pročelja. Vidjeti u: Zorislav Horvat, *nav. dj.*, 1980., str. 83.

¹⁹⁸ Vrijeme koje faza obuhvaća trebalo bi se poklapati s razdobljem stolovanja biskupa Kanižaja od 1356-75.

¹⁹⁹ Zorislav Horvat, *nav. dj.*, 1980., str. 91.

²⁰⁰ Isto, str. 92.

²⁰¹ Isto, str. 91.

U svezi s nastankom prve faze izgradnje crkve Z. Horvat dalje navodi i problem stupova glavne lađe, odnosno njihova nedovršenog stanja. Poziva se na Weissovu tvrdnju da su kapiteli glavne lađe sirovi i nedovršeni.²⁰² Kako bi dalje produbio vezu s austrijskim dvoranskim crkvama pronalazi pandan zagrebačkim stupovima u crkvi u Zwettlu iz 14. st. te navodi da se pretpostavljeni presjek stupova u katedrali poklapa u potpunosti s presjekom svežnjastih stupova iz Zwettla.²⁰³ Upravo tu i leži problem – u činjenici da autor nagađa kako je taj stup možda mogao zamišljati majstor u 14. stoljeća. Naime on izgled stupova lađe izvodi iz oblika polustupova koji se nalaze uz sjeverni zid, koji su jednostavnog polukružnog presjeka odnosno presjeka stupova koje je na svojim crtežima donio Weiss. Pri tome treba imati u vidu kako su ti stupovi vjerojatno nastali ipak nešto kasnije, krajem 14. i početkom 15. stoljeća, odnosno da on ustvari ne zna kako su arkade točno izgledale. To naravno ne znači da vezu sa Zwettlom treba posve isključiti, ali je sigurno ni ne treba uzeti kao izvjesno uporište za definitivne zaključke.

5.1.2. Odvijanje graditeljskih radova u 15. stoljeću – problemi i prijedlozi

Kada govori pak o razdoblju gradnje pod biskupom Eberhardom Albenom (1397-1406 i 1410-1419), Z. Horvat primjećuje tzv. „amorfnost“ peta rebara svodova lađe.²⁰⁴ Treba napomenuti da nam je vrlo teško danas potvrditi ili osporiti zaključke te vrste s obzirom na to da je H. Bollé intervenirao na stupovima i svodu glavne lađe tako da nije posve jasno kakav je bio njihov izgled. Iz navodne bezobličnosti peta rebara on izvodi mogućnost da su u vrijeme biskupa Eberharda mijenjani smjerovi rebara. To ga navodi na zaključak da je već u to vrijeme zamišljen drugačiji tip svoda – mrežasti umjesto križnoga – i pritom dodaje: „*Možda u tom svjetlu treba gledati izgradnju novog mrežastog svoda u glavnoj apsidi svetišta tijekom druge polovine 15. st.*“

Ukoliko je tome tako zašto onda parlarske radionice biskupa Eberharda²⁰⁵ nisu taj zamišljeni mrežasti svod i izvele? Što ih je u tome spriječilo? Sve i da se radilo o nedostatku vremena, vjerojatno bi nedovršeni, a projektom i već preklesanim rebrima predviđen svod bio dovršen u sljedećoj fazi. Uostalom kako bi biskup O. Thuz inspiraciju i uzor za svoj mrežasti svod u svetištu mogao pronaći u svodu koji nikad nije ni izgrađen?

²⁰² Zorislav Horvat, „Karl Weiss: Zagrebačka katedrala“, u: *Naša katedrala*, br. 8, Zagreb, 2004., str. 7.

Riječ je o prijevodu djela *Der Dom zu Agram* Karla Weissa.

²⁰³ Zorislav Horvat, *nav. dj.*, 1980., str. 92.

²⁰⁴ Isto, str. 93.

²⁰⁵ Na temelju parlarskih veza on i dolazi do toga zaključka jer navodi primjere Ptujске Gore i katedrale sv. Vida u Pragu kao potencijalne uzore ili komparativni materijal.

Da su parlerske radionice uistinu već pripremile rebra za drugačiji tip svoda možda bi biskup Thuz i proveo u djelo taj njihov projekt, automatski se nadovezujući na već pripremljen „teren“. Dalje autor navodi da je u vrijeme prvog dolaska Eberharda u Zagreb sjeverni zvonik najniža točka gradnje, zid sjeverne lađe sagrađen otprilike do trećine pune visine, a najdalje su odmakli zid južne lađe i južni zvonik.²⁰⁶ Nije nam u potpunosti jasno na temelju čega to zaključuje.

Zona prekida prozorskih profilacija sjeverne lađe objašnjena je promjenom radionica odnosno dolaskom prve parlerske radionice na gradilište. Time bi galerija skulptura bila isključivo produktom estetskih težnji određene, točnije nove, grupe majstora što je također prihvatljiva pretpostavka. Prema njegovim shvaćanjima Eberhardove su se radionice očito prihvatile dovršavanja sjevernoga zida koji je dvoranski zasnovao već biskup Kažotić, i tamo ostavile svoj skulptorski pečat. Smatra da su radionice radile još i na sjevernome zvoniku, a vjerojatno izvele i prva tri stupa lađe.²⁰⁷ Taj dio gradnje vezuje uz prvu radionicu Eberhardova stolovanja. Postojale su najvjerojatnije dvije budući da je biskup i stolovao u dva navrata.²⁰⁸

Budući da je poznato da su Parleri radili na sv. Stjepanu u Beču on navodi mogućnost da je upravo zagrebačka ranija radionica nakon privremene obustave radova otišla u Beč sudjelovati na gradnji katedrale.²⁰⁹ Ovakva pretpostavka postavlja zanimljiv problem – ako su skulpture „čudovišne galerije“ djelo prve parlerske radionice koja nakon zagrebačkog gradilišta navodno odlazi u Beč to otvara mogućnost da su zagrebačke skulpture čak ranije od onih s južnoga tornja bečke katedrale.

Drugoj radionici²¹⁰ pripisan je dovršetak južnoga zida i tornja.²¹¹ Izostavljeni su samo vrhovi zida koji su prema grbovima pripisani biskupu Ivanu Albenu.²¹² Zid je navodno izgrađen do polovice osim na dijelu spoja sa svetištem gdje ga je biskup Kanižaj, prema Farlatijevu navodu, doveo do razine svoda.²¹³ U vezi pripisivanja biskupu Ivanu Albenu gornjih dijelova južnoga zida kod prostora svetišta Z. Horvat primjećuje drugačiju strukturu zida i tragove u zidu od dizanja klesanaca mačkom koji se koristi nešto kasnije u 15. st. odnosno nakon Eberhardova stolovanja. Tragovi tog alata mogli bi biti korisni u razgraničavanju Eberhardove i Albenove faze.

²⁰⁶ Zorislav Horvat, *nav. dj.*, 1980., str. 95.

²⁰⁷ Zorislav Horvat, *nav. dj.*, 1980., str. 94.

²⁰⁸ Biskup Eberhard Alben vršio je dužnost zagrebačkog biskupa u dva navrata: od 1397. do 1406. i od 1410. do 1419.

²⁰⁹ Pokušali smo pronaći skulpturu na bečkoj katedrali o kojoj autor govori, ali bez uspjeha pa ne možemo suditi o sličnosti dviju skulptura. Isto

²¹⁰ Radionica koja sudjeluje na gradnji nakon povratka biskupa Eberharda Albena na zagrebačku biskupsku stolicu 1410.

²¹¹ Zorislav Horvat, *nav. dj.*, 1980., str. 95.

²¹² Riječ je o grbu s kosom valovitom gredom na desno. Više o opisu i prikazu grba vidjeti u: Bartol Zmajčić, *Grbovi zagrebačkih biskupa i nadbiskupa*, Kulturno poviestni zbornik Zagrebačke nadbiskupije, 1. svezak, Zagreb: Izdanje Hrvatskog izdavačkog bibliografskog zavoda, 1944., str. 476.

²¹³ Zorislav Horvat, *nav. dj.*, 1980., str. 96.

Međutim, iako autor jednaku razliku u strukturi zida pronalazi i na istočnoj strani južnoga zvonika, tamo pak ne nalazi tragove mačka te ustvrđuje da ne može jasno odrediti granice intervencija Ivana Albena.²¹⁴ Bilo bi zanimljivo vidjeti koji točno dio zida Farlati pripisuje Kanižaju jer bi ga se tada moglo promotriti u kontekstu pretpostavljenih Albenovih radova.

Jedan od problema pretpostavke prema kojoj dolazi do promjene graditeljske koncepcije s bazilike na dvoransku crkvu predstavlja i pozicija ranije spomenutog „reza“ na građevini odnosno mjesta gdje dolazi do promjene profilacije doprozornika i presjeka polustupova. Naime, galerija svakako jest neobična pojava pa tumačenje „čudovišne galerije“ isključivo kao elementa iznenađenja koje su parlerske radionice voljele koristiti možda čini pretjeranim. Pojavljivanje skulptura i dekorativnih elemenata na neočekivanim mjestima, kao što je primjerice autoportret majstora na propovjedaonici u katedrali sv. Stjepana u Beču, obično je nešto suptilnije i spretnije izvedeno. Promatrati galeriju kao ključno mjesto za početak rasta dvoranske građevine vjerojatno iziskuje više dokaza od onih s kojima danas raspolazemo. Neosporno je da je u najranijim danima katedrala zamišljena kao bazilika jer joj je takvo i svetište. Danas je pak riječ o dvoranskoj crkvi, odnosno *Staffelkirche*. U određenom je trenutku stoga moralo doći do promjene u projektu.

Problem predstavlja činjenica da se presijecanje sjevernih polustupova i prozora ne događa na istoj visini. Polustupovi mijenjaju presjek znatno niže od prozora. Kako bi izgradnja prozorskih okvira mogla tako daleko odmaknuti bez popratne izgradnje stupova? Čini se da se promjena u polustupovima morala dogoditi ranije nego „presijecanje“ prozora što onda sugerira drugo vrijeme, a ne paralelnu izgradnju odnosno povisivanje zidova kako bi se dobilo dvoranu. Skulpture „čudovišne galerije“ ne sijeku kamene blokove u koje su ugrađene. Fuge klesanaca nalaze se točno povrh njih pa je moguće da su ugrađene kao znak nove faze, novog početka u gradnji zida. Pojava skulptura i promjena prozorske profilacije događa se otprilike u visini početka svoda sjeverne bočne kapele odnosno još na bazilikalnoj visini. (sl. 24.) U slučaju da se ovdje zaista zaustavila gradnja prije Eberhardova dolaska lako je moguće da doista tek njegove radionice odlučuju sagraditi dvoransko tijelo crkve.

Izgradnja lađa zagrebačke katedrale kompleksan je problem koji zahtijeva ozbiljno i dugotrajno istraživanje. Izvori koji bi mogli pomoći u razrješavanju brojnih nedoumica su oskudni kao i broj istraživača koji se iscrpnije bavio ovom temom. Stoga je komentar i propitivanje tuđih istraživanja za sada jedini način doprinošenja problematici.

Originalna pretpostavka o biskupu Kažotiću kao idejnom tvorcu dvoranskog prostora katedrale ne čini nam se ipak vjerojatnom. Tako rani projekt dvorane bio bi svojevrsni presedan, a dokazi koji bi potkrijepili tu smjelu tezu ne djeluju dovoljno čvrsti, naročito veza s propovjedničkom tipologijom.

---

²¹⁴ Zorislav Horvat, *nav. dj.*, 1980., str. 96.

Biskup Stjepan III. Kanižaj imao je vjerojatno veću ulogu u gradnji katedrale. Nije nemoguće da upravo on stoji iza dvoranske koncepcije. Je li biskup uistinu sagradio južni dio zida uz svetište sve do razine svodova, kao što navodi Farlati, ne možemo nažalost znati, ali ne čini se nevjerojatnim da je upravo on zaokružio prostor katedrale i sagradio južni zid gotovo do vrha. Teško je odrediti je li mudrije taj dio pripisati njemu ili pak biskupu Eberhardu. Nije poznato do koje je točno visine odmaknula gradnja sjevernoga zida u vrijeme dolaska Stjepana III. Kanižaja na biskupsku stolicu. Postoji mogućnost da je upravo taj biskup dao izgraditi sjeverni zid do visine na kojoj se javljaju već spomenute parlerijanske skulpture. Tome u prilog bi mogli istaknuti kako bi dvoransko osmišljen prostor bolje odgovarao njegovu vremenu, a logičan je odabir za vrijeme biskupa Eberharda kada se uglavnom i grade dvoranske crkve. Kada bismo mogli znati na koji je način riješen prijelaz s bazilikalnoga svetišta na dvoranske lađe ovaj problem bi nam postao daleko jasniji. Taj je dio crkve nažalost previše stradao, a naknadno previše popravljjan da bi nudio odgovore na to pitanje.²¹⁵

Gradnja katedrale je u Eberhardovo vrijeme vjerojatno napredovala otprilike ovakvim tijekom. Prvo su povišeni odnosno dalje građeni zidovi i prozori sjeverne lađe, a onda se nastavilo s gradnjom južnoga zida koja je napredovala od jugozapadnog ugla, s čije unutrašnje strane i nalazimo Eberhardov grb, prema jugoistočnome dijelu. Eberhardov udio u gradnji južnoga zida ovisi o udjelu biskupa Kanižaja na istoj lokaciji. Na kraju se čini da je riječ o jednadžbi s previše nepoznanica. Dovršetak spoja južnoga zida s južnom apsidom i gornji dijelovi zida mogli bi se, kako A. Deanović i Z. Horvat naslućuju, pripisati Ivanu Albenu čemu u prilog govore njegovi grbovi i tragovi dizanja klesanaca mačkom.

Budući da svi kapiteli južnih polustupova imaju gusto i sitno kovrčavo lišće može se zaključiti da su nastali u istom periodu. S obzirom da se grb biskupa Eberharda javlja na kapitelu jugozapadnoga stupa u unutrašnjosti katedrale (sl. 25.), koji je jednak ostalim kapitelima južnoga zida, mogao bi se južni zid s polustupovima smjestiti u razdoblje biskupa Eberharda. Sličnu pojavu sitnog kovrčavog lišća na kapitelima nalazimo međutim i u kapeli sv. Ivana u franjevačkoj crkvi u Pressburgu te u lađi benediktinske crkve u Garamszentbendeku.²¹⁶ Ovi primjeri datiraju iz druge polovice 14. st. pa su tako nešto raniji od kapitela južnih polustupova zagrebačke katedrale. Vremenski bi bolje odgovarali razdoblju biskupa Kanižaja što bi odgovaralo kronologiji koju uspostavlja Z. Horvat kada biskupu Kanižaju pripisuje gradnju većeg dijela južnoga zida kao i četiri od pet stupova. S biskupom Eberhardom ih pak veže kulturni krug kralja Žigmunda Luksemburškog.

²¹⁵ K. Weiss koji u svome djelu *Der Dom zu Agram* iz 1860. donosi opis i nacрте katedrale prije potresa i velike obnove. Nacrt spoja svetišta s lađama nažalost nije izveden.

²¹⁶ Zsuzs Móré-Heitel, „Die Beziehungen zwischen den Rumänischen Fürstentümern und Ungarn in der Zweiten Hälfte des 14. Jahrhunderts“, *Sigismundus Rex et Imperator. Kunst und Kultur zur Zeit Sigismundus von Luxemburg 1387-1437*. (katalog izložbe), Szépművészeti Múzeum, Budimpešta, 2006., str. 117., 119.

6. Svod biskupa Osvalda Thuza i problem svetišta

Svod glavne apside svetišta još je jedno neriješeno pitanje povijesti katedrale. Stradavši teško u potresu 1880. u potpunosti ga je obnovio H. Bollé u oblicima klasičnog križno-rebrastog četverodijelnog svoda. Svod je pritom učvršćen brojnim zategama kako bi se izbjegla ponovna mogućnost urušavanja.

Svod koji se urušio 1880. godine nije izvoran već je djelo majstora I. Albertala koji obnavlja raniji svod stradao u požaru 1646.²¹⁷ Premda to ne možemo sa sigurnošću znati majstor I. Albertal je vjerojatno vjerno obnovio svod u oblicima u kojima se nalazio prije požara i urušavanja. On, dakle, popravljajući odnosno ponovno podiže mrežasti svod koji gradi biskup O. Thuz u drugoj polovini 15. st.²¹⁸ Smrt je biskupa O. Thuza spriječila u svođenju lađe katedrale, ali on stoga ostavlja veliku svotu novca za daljnje radove.²¹⁹

Ana Deanović postavlja pitanje razloga Thuzove intervencije u svod svetišta i navodi pritom da nije isključena mogućnost da je biskup izveo promjenu kako bi uskladio svod svetišta s novim povišenim svodovima u lađi.²²⁰ Ta teorija nije sasvim vjerojatna jer lađa tada još uopće nije imala svodove. Oni su u tom periodu tek planirani. O svodu danas ne možemo suditi jer su se oba mrežasta svoda urušila.²²¹ Treba se, međutim, osvrnuti na brojne nesreće koje su zadesile taj dio crkve odnosno na njegovu statičku ugroženost. U literaturi se, kako je ranije navedeno, provlači podatak da je majstor Albertal Thuzov mrežasti svod napravio nižim, odnosno da ga jest obnovio u istim oblicima, ali da ga je pritom snizio što je prouzrokovalo probleme sa statikom. Taj se zaključak vjerojatno izvodi iz Weissova uzdužnoga presjeka katedrale (sl. 26.) na kojem je vidljivo da su okulusi u svetištu djelomično presječeni svodom što sugerira da je raniji svod trebao biti viši. Ne možemo međutim znati je li upravo majstor Albertal snizio svod ili ga je možda već biskup Thuz napravio takvim.

I H. Bollé prilikom utvrđivanja štete i općeg stanja katedrale nakon potresa 1880. primjećuje da je svod bio zasigurno jako nestabilan te da je naknadno morao biti dodatno učvršćen.²²² Što je moglo biti uzrokom takve statičke nestabilnosti svoda? Moguće je da se radilo o njegovoj visini. Naime, svod središnje apside znatno je viši od svodova bočnih kapela.

---

²¹⁷ Ivan Krstitelj Tkalčić, *nav. dj.*, 1885., str. 35.

²¹⁸ Isto, str. 16.

²¹⁹ Biskup oporučno ostavlja 12 000 forinti za nastavak gradnje i 7 000 forinti u svrhu podizanja zvonika na pročelju. Isto, str. 17.

²²⁰ Isto, str. 66.

²²¹ Svod biskupa Thuza srušio se polovicom 17. st. u požaru, a novi obnovljeni Albertalov svod stradao je 1880.

²²² Ana Deanović, Željka Čorak, *nav. dj.*, 1988., str. 279.

Potisak koji je stvarao na zidove središnje apside vjerojatno je postao prevelik, a zidovi bočnih apsida bili su preniski da bi preuzeli dio vertikalnog potiska kojima je svod jednostavno gurao i razmicao zidove svetišta. Ne treba stoga čuditi da je svetište u više navrata stradavalo prilikom požara čak manjih potresa. Zato je i bilo učvršćeno dvama velikim potpornim lukovima s vanjske strane i naknadno umetnutim stupovima u svetištu.²²³ To otvara mogućnost da je biskup O. Thuz, sagrađivši svod središnje apside, planirao obnoviti i svodove bočnih kapela, odnosno – povisiti ih kako bi i u svetištu dobio dvoranski učinak. Katedrala bi tako bila objedinjena u svome dvoranskom projektu, svetište više ne bi izgledalo toliko izdvojeno, a zacijelo bi se izbjegli i statički problemi. Možda je dio velike svote koju je biskup oporučno ostavio, a koja je velikim dijelom potrošena na gradnju utvrda oko katedrale, bio namijenjen ujednačavanju svodova svetišta. Druga mogućnost koja se iz navoda istraživača može izvesti je da je svod zbog snižavanja postao nestabilan odnosno da je počeo udarati u zidove svetišta i tako ih statički ugrožavati. Naravno, to ostaju samo pretpostavke jer je izvorni izgled Timotejeva svoda nepoznat kao i vjernost Albertalove obnove Thuzova svoda čije nam je točno stanje nažalost uskraćeno.

---

²²³ Stupovi i lukovi su u 19. st., prilikom obnove, uklonjeni. Isto

7. Zaključak:

Bogata i često zagonetna prošlost katedrale nemalo je otežala istraživačima njezino rasplitanje. Kako su biskupi, kraljevske obitelji i građani kamen po kamen gradili prvostolnicu tako su je povijesne nedaće i zub vremena postupno načimali dok se naposljetku njezina slojevitost nije gotovo u potpunosti skrila neostilskom restauracijom.

Ovaj rad pokušao je iscrpnim sažimanjem podataka i mišljenja sviju koji su se u određenoj mjeri bavili zagrebačkom katedralom donijeti jedan detaljan pregled ranijeg razdoblja njezine izgradnje. Usustavljanjem dosadašnjih istraživačkih rezultata dana je kritika pojedinih zaključaka, a pokušao se dati odgovor na određena pitanja koja se provlače od najranijih istraživačkih pokušaja.

Kronološkim redosljedom rad je dao prikaz svakog pojedinog povijesnog-graditeljskog razdoblja katedrale te ključnih problema i pitanja koje je svako od njih postavilo pred istraživače.

Problemi su kronološki grupirani od ranijega razdoblja Zagrebačke biskupije preko predtatarske katedrale i njezina stradavanja do biskupa Timoteja i njegova projekta svetišnog dijela katedrale.

Propitane su dosadašnje spoznaje o staroj predtatarskoj katedrali, pitanju njezina nastanka, lokacije i prestanka postojanja odnosno trenutku početka gradnje današnje katedrale za biskupa Timoteja.

Spomenuti su i francuski utjecaji posredovani graditeljskim trendovima u Ugarskoj te pitanje

Villarda de Honnecourta. U kontekstu biskupa Timoteja propitani su potencijalni francuski utjecaji odnosno mogućnost izravnog „importa“ inovativnih francuskih graditeljskih rješenja. Najveći problem i dalje postavlja nemogućnost provođenja arheoloških istraživanja na prostoru katedrale.

Veća pažnja posvećena je stoga problemu izgradnje lađa katedrale i pripajanja novonastajućih lađa već postojećem svetištu. Budući da su lađe pretrpjele najmanje intervencije tijekom stoljeća i u posljednjoj restauraciji one bi jedine mogle ponuditi odgovor na brojna pitanja vezana uz kronologiju izgradnje. Pitanje spoja lađa i svetišta ostaje najproblematičnija stavka s obzirom na znatne izmjene koje je taj dio u više navrata pretrpio. U sklopu te problematike propitivana je i uloga pojedinih biskupa u gradnji katedrale.

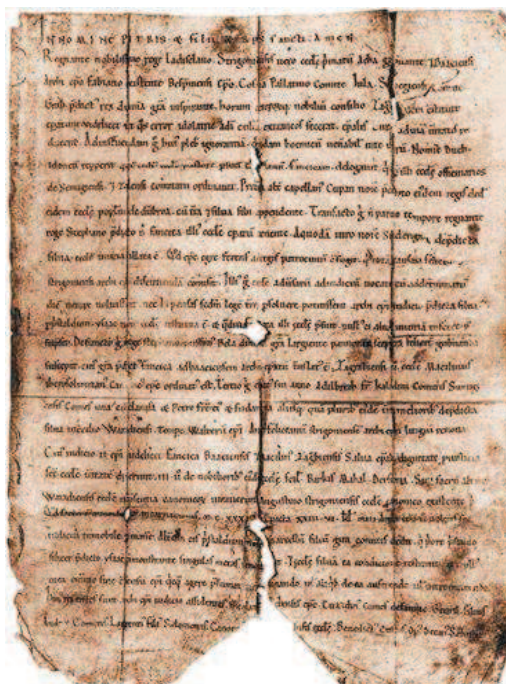
Budući da bez detaljnih arheoloških istraživanja u samom prostoru crkve neće biti moguće pronaći odgovor na kronološku zagonetku koju katedrala pred nas postavlja ovaj se rad ograničio na analizu pojedinih problema njezine gradnje i pokušaj rasvjetljavanja barem nekih od njih. Također su na jednome mjestu detaljno prikazana i kritički sagledana mišljenja dosadašnjih istraživača i sve teze vezane uz izgradnju prvostolnice. Neke su prihvaćene, a neke dovedene u pitanje te se barem na taj način nastojao otvoriti put novim istraživačkim pokušajima i mogućim novim saznanjima o našoj katedrali.

8. Slikovni materijal:

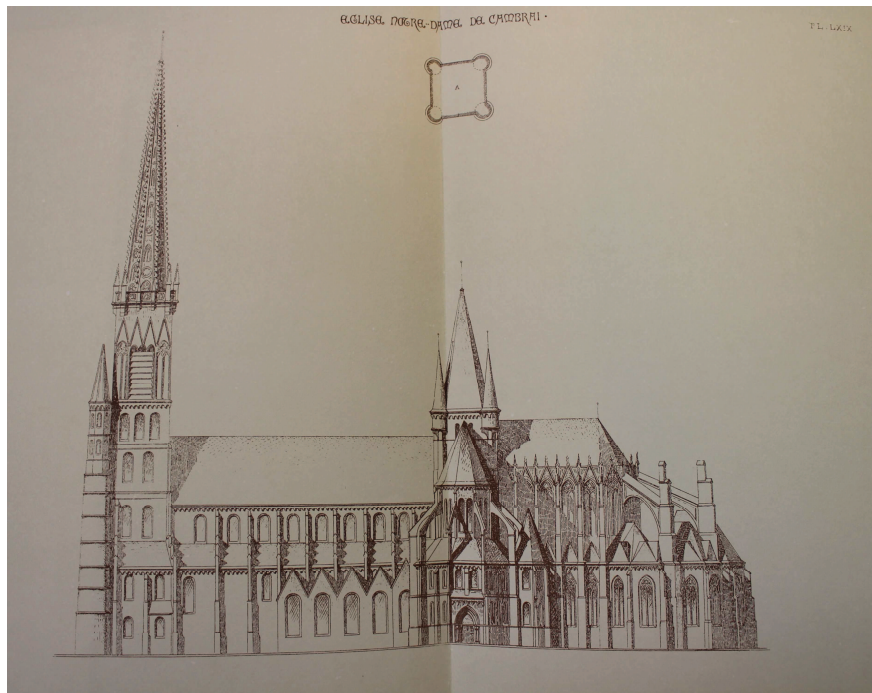
Sl. 1.

Prikaz katedrale iz 1877. godine prije regotizacije. Akvarel izradio E. Nordio.

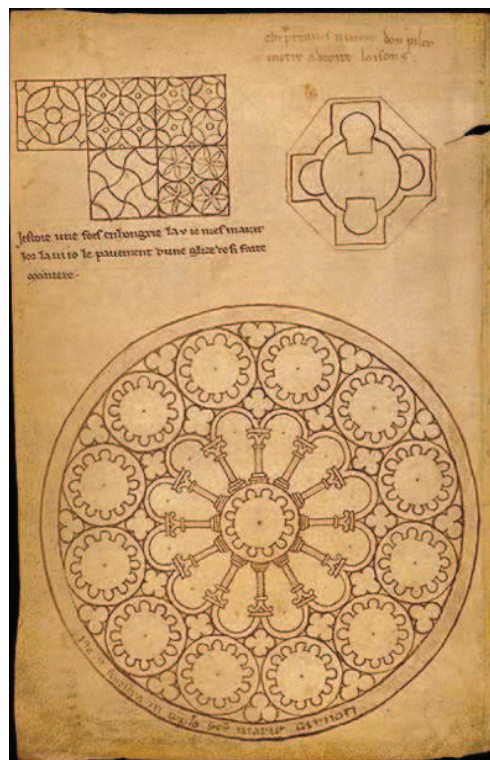
Sl. 2.

Felicijanova isprava

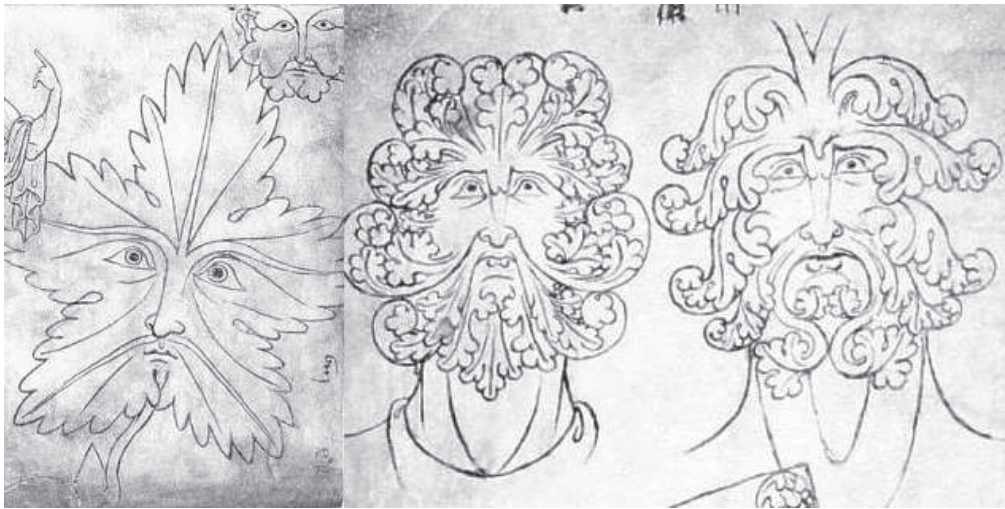
sl. 3.

Nacrt crkve Notre Dame u Cambraiu, iz bilježnice Villarda de Honnecourta

Sl. 4.

Slika poda crkve u Pilisu iz bilježnice Villarda de Honnecourta

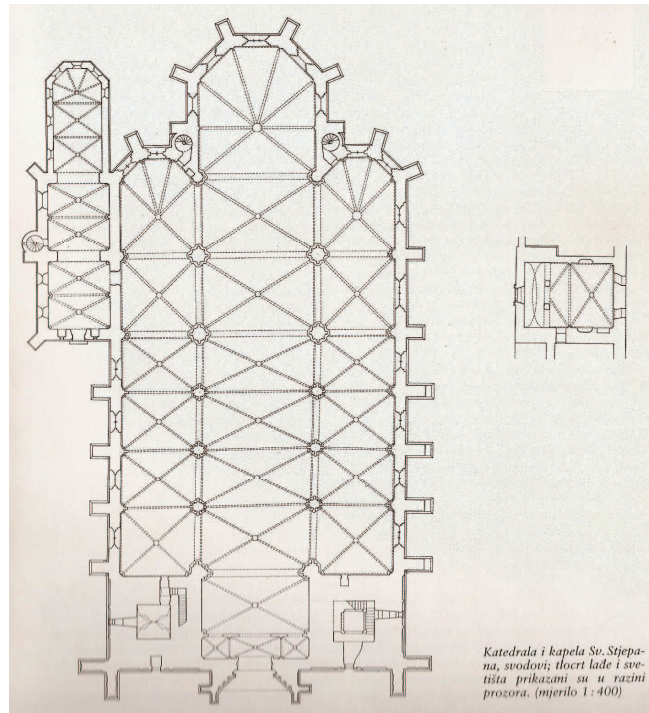
sl. 5.

Skice lisnatih glava (tzv. zeleni čovjek) iz bilježnice Villarda de Honnecourta i zaglavni kamen iz kapele sv. Stjepana, 13. st.

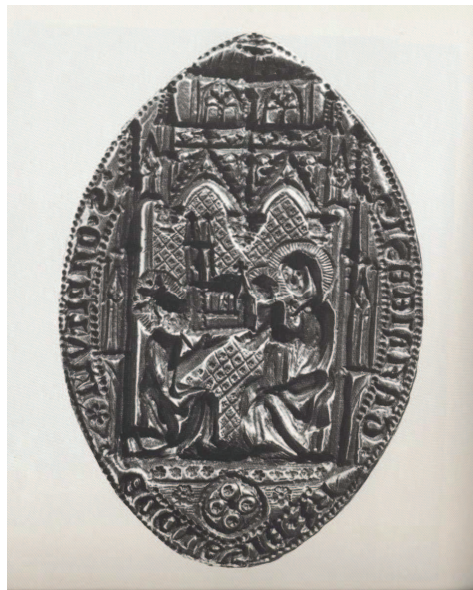
Sl. 6.
Oslik svoda u kapeli sv. Stjepana, 14.st.

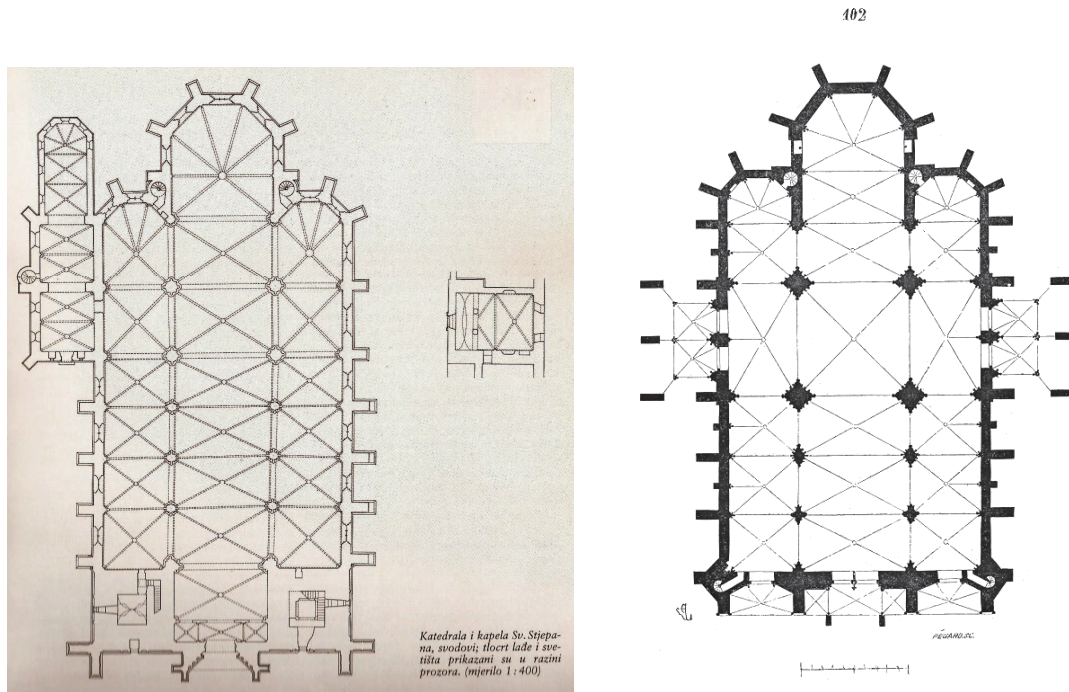
Sl. 7.
Prikaz tlocrta zagrebačke katedrale i kapele sv. Stjepana

Sl. 8.
Kontrafor ugrađen u kapelu sv. Stjepana

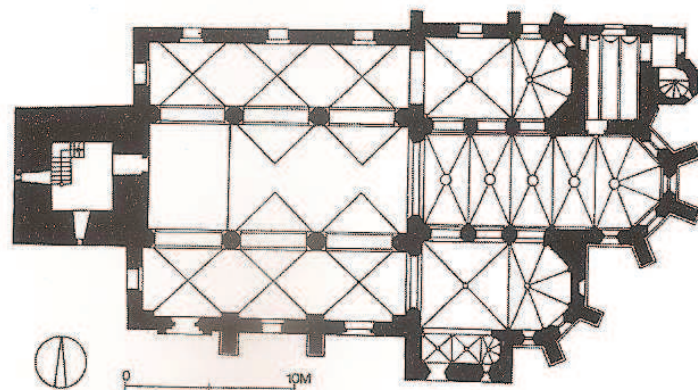

sl. 9.
Pečat Zagrebačkog kaptola iz 1371. godine

Sl. 10.

Usporedni prikaz tlocrta zagrebačke katedrale i tlocrta sv. Urbana

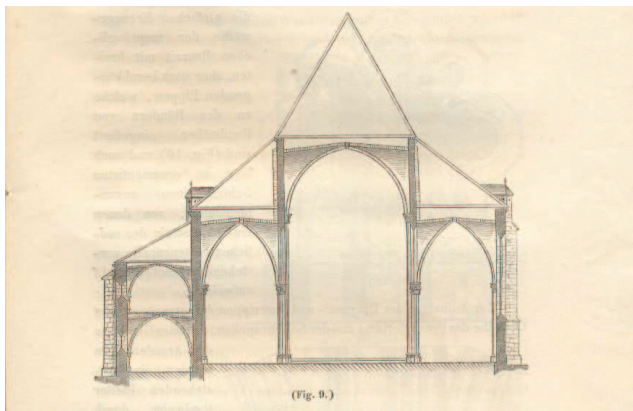
Sl. 11.

Zellendorf, tlocrt

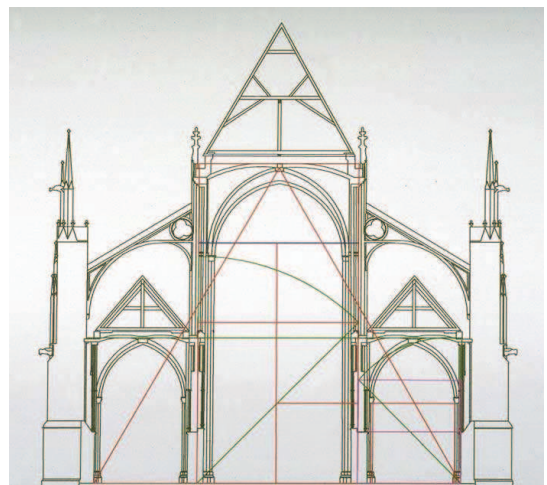
Sl. 12.

Stubište u tornjiću uz glavnu apsidu

Sl. 13.

Usporedni prikaz poprečnoga presjeka zagrebačke katedrale i crkve sv. Urbana

Sl. 14.

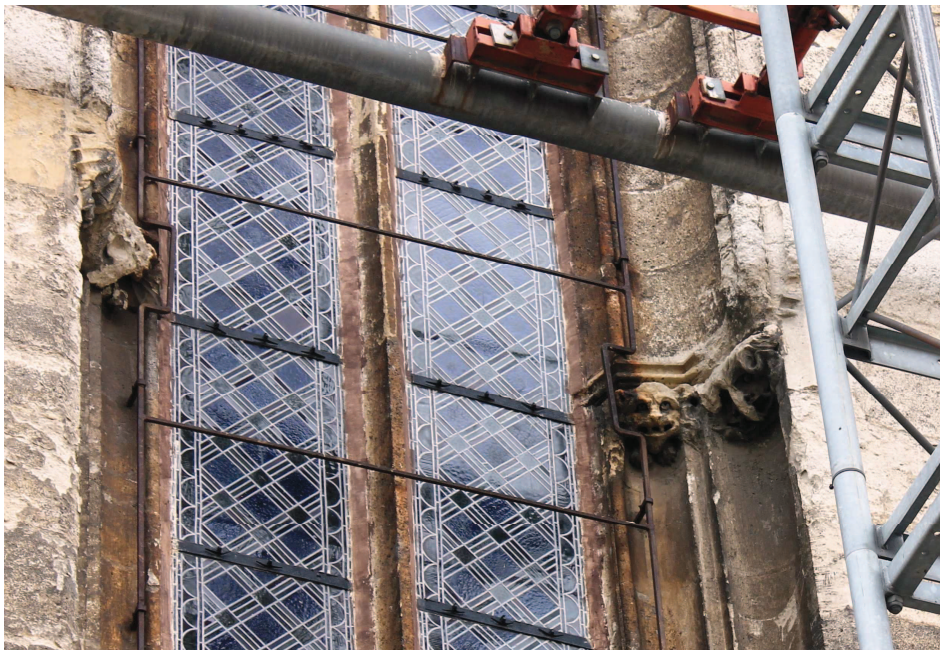
Sl. 15.

Skulptura lavića i kljunatog monstruma s „čudovišne galerije“ sjevernog pročelja

Sl. 16.

Skulpture sjevernoga pročelja, „čudovišna galerija“

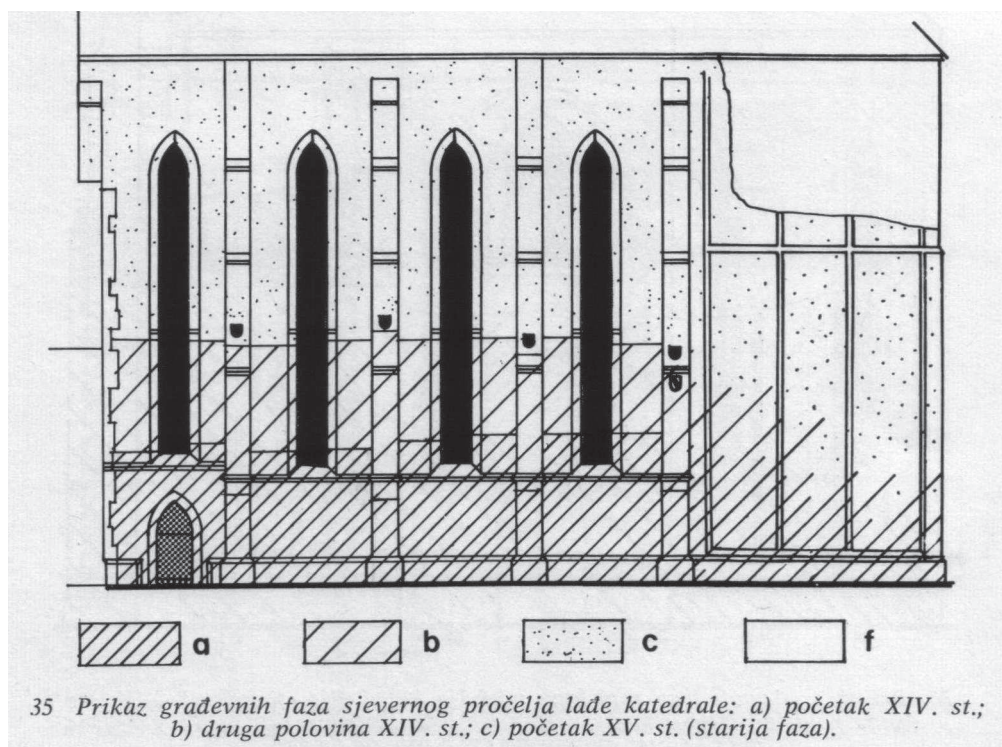
Sl. 17.

Skulpture „čudovišne galerije“ na sjevernom pročelju

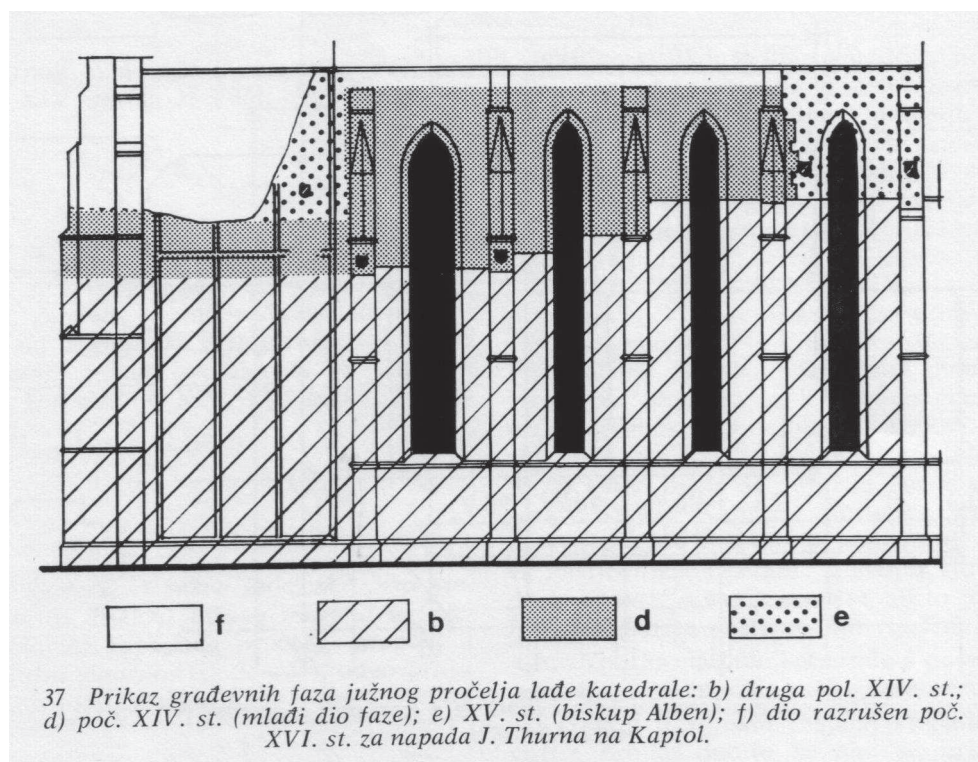
Sl. 18.

Skulptura lisnate lavlje glave na sjevernom pročelju zagrebačke katedrale

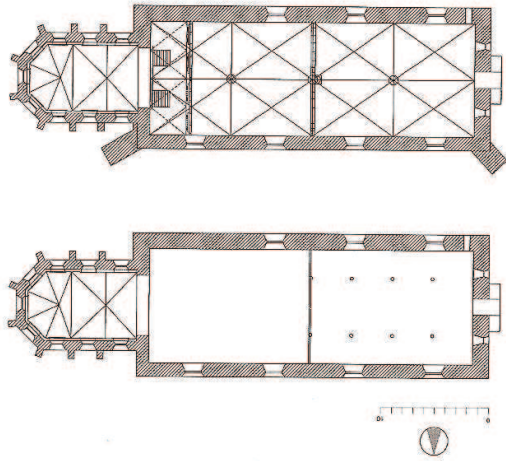
Sl. 19.

Prikaz građevnih faza lađa katedrale po interpretaciji Zorislava Horvata: sjeverno pročelje

Sl. 20.

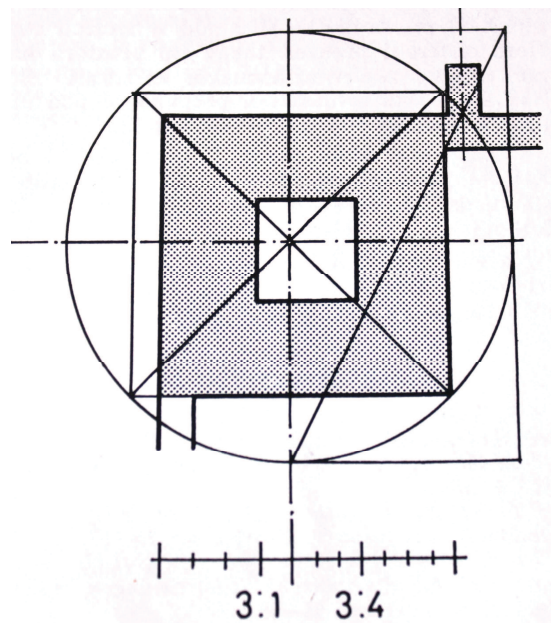
Prikaz građevnih faza lađa katedrale po interpretaciji Zorislava Horvata: južno pročelje

Sl. 21.
Imbach, tlocrt

Sl. 22.
Retz, pogled na lađe

Sl. 23.
Shematski prikaz kompozicije prizemlja sjevernog zvonika

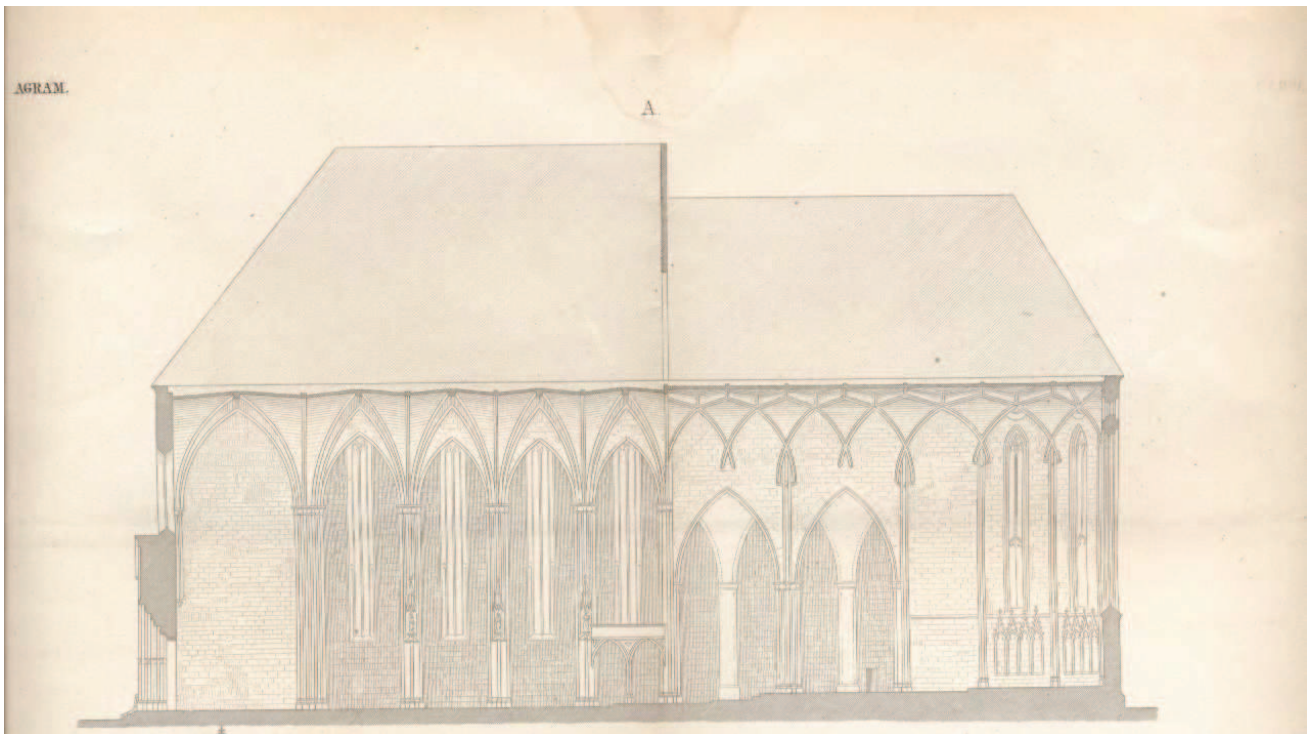
Sl. 24.

Četvrti prozor sjeverne lađe sa skulpturama u doprozornicima

Sl. 25.

Eberhardov grb u jugozapadnom uglu zagrebačke katedrale

Sl. 26.

Uzdužni presjek zagrebačke katedrale iz *Der Dom zu Agram* Karla Weissa iz 1860. godine

9. Popis literature:

1. **Balog, Zdenko**, *Graditeljska baština Hermana Celjskog i njezini odrazi u 15. stoljeću u zapadnoj Slavoniji*, Doktorski rad, Zagreb: Filozofski fakultet, 2012.
2. **Barlé, Janko**, „O gradnji sakristije prvostolne crkve zagrebačke“, u: *Vjesnik Hrvatskog arheološkog društva*, br. 10, Zagreb, 1909.
3. **Bony, Jean**, *French Gothic Architecture of the 12th and 13th Centuries*, London: University of California Press, 1983.
4. **Buntak, Franjo**, *Da li su praški Parleri klesali srednjovjekovni portal sv. Marka u Zagrebu?*, Iz starog i novog Zagreba III, Zagreb: Izdanja Muzeja grada Zagreba, 1963.
5. **Buturac, Josip**, *Zagrebački biskupi i nadbiskupi 1094.-1944.*, u: Kulturno poviestni zbornik Zagrebačke nadbiskupije, svezak 1., Zagreb: Izdanje Hrvatskog izdavačkog bibliografskog zavoda, 1944.
6. **Damjanović, Dragan**, *Arhitekt Herman Bollé*, Zagreb: Leykam, 2013.
7. **Deanović, Ana; Čorak, Željka**, *Zagrebačka katedrala*, Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 1988.
8. **Deanović, Ana**, *Biskupska kapela sv. Stjepana Prvomučenika u Zagrebu*, Zagreb: Institut za povijest umjetnosti: Kršćanska sadašnjost, 1995.
9. **Deanović, Ana**, *Biskupska kapela sv. Stjepana Prvomučenika u Zagrebu: spomenik slikarstva XIV. stoljeća*, Institut za povijest umjetnosti, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1996.
10. **Deanović, Ana**, *Srednjovjekovna arhitektonska plastika u Stjepanovoj kapeli na Kaptolu*, Iz starog i novog Zagreba II, Zagreb: Izdanja Muzeja grada Zagreba, 1960.
11. **Deanović, Ana**, „Zagrebačka katedrala - prošlost u sadašnjosti“, u: *Kaj, Umjetničke znamenitosti Zagreba III*, Zagreb, 1979.
12. **Deanović, Ana**, *Zagrebačka katedrala u okvirima prvih iskapanja u: Iz starog i novog Zagreba III*, Zagreb: Izdanja Muzeja grada Zagreba, 1963.
13. **Dobronić, Lelja**, *Biskupski i kaptolski Zagreb*, Zagreb: Školska knjiga, 1991.
Enciklopedija hrvatske umjetnosti, Zagreb: Leksikografski zavod „Miroslav Krleža“, sv. 1., 1995.
14. **Enlart, Camille**, *Villard de Honnecourt et les Cisterciens*, Pariz: Extrait de la Bibliothèque de l'Ecole des Chartes, tome LVI, 1895.
15. **Franić, Ivo**, *Stara katedrala u Zagrebu*, Zagreb: revija Društva Zagrepčana, 1934.
16. **Gál, Ladislav**, *L'Architecture religieuse en Hongrie du XIe au XIIIe siècles*. Pariz: Librairie Ernest Leroux, 1929.
17. *Geschichte der Bildenden Kunst in Osterreich: Gotik*, 2. svezak, Beč: Prestel, 2000.

18. **Gulin, Ante**, „Srednjovjekovni zagrebački Kaptol“, u: *Zagrebačka biskupija i Zagreb: zbornik u čast kardinala Franje Kuharića 1094-1994.*, Zagreb: Nadbiskupija Zagrebačka, 1995.
19. **Györfy, György**, „Prilog pitanju osnutka Zagrebačke biskupije“ u: *Zagrebačka biskupija i Zagreb: zbornik u čast kardinala Franje Kuharića 1094-1994.*, Zagreb: Nadbiskupija Zagrebačka, 1995.
20. **Horvat, Andela**, „Čudovišna galerija zagrebačke katedrale“, u: *Kaj, Umjetničke znamenitosti Zagreba III*, Zagreb, 1979.
21. **Horvat, Andela**, „O utjecajima Parlerovog praškog kruga na arhitektonsku plastiku iz Iloka“, u: *Peristil*, br. 6-7, Zagreb, 1963-64.
22. **Horvat, Andela**, *Osvrt na Parlerijansku radionicu u Zagrebu i na njezine odraze u sjevernoj Hrvatskoj*, Iz starog i novog Zagreba VI., Zagreb: Izdanja Muzeja grada Zagreba, 1984.
23. **Horvat, Andela**, *Osvrt na probleme oko kamene okrunjene glave u Povijesnome muzeju Hrvatske u Zagrebu*, Iz starog i novog Zagreba V., Zagreb: Izdanja Muzeja grada Zagreba, 1974.
24. **Horvat, Zorislav**, „Gradnja i pregradnja zapadnog pročelja zagrebačke katedrale“, u: *Naša katedrala*, Zagreb: Odbor Zagrebačke nadbiskupije za obnovu katedrale, 1998.
25. **Horvat, Zorislav**, „Izgradnja lađe zagrebačke katedrale“, u: *Peristil*, br. 23, Zagreb, 1980.
26. **Horvat, Zorislav**, „Karl Weiss: Zagrebačka katedrala“, u: *Naša katedrala*, br. 8, Zagreb, 2004.
27. **Horvat, Zorislav**, „Neke činjenice o cistercitskom samostanu i crkvi u Topuskom“, u: *Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu*, Zagreb, 1998.
28. **Jacoub, Amin**, „Eberhard Alben: biskup zagrebački, ban i kraljevski kancelar u 14.-15. stoljeću“ u: *Godišnjak Njemačke narodnosne zajednice*, Osijek, 1996.
29. **Kampuš, Igor; Karaman, Ivan**, *Tisućljetni Zagreb*, Zagreb: Školska knjiga, 1994.
30. **Karaman, Ljubo**, *Bilješke o staroj katedrali*, Bulletin Zavoda za likovne umjetnosti JAZU, Zagreb, 1963.
31. **Klaić, Nada**, „Johannes lapicida parlerius ecclesie sancti Marci“, u: *Peristil*, br. 22, Zagreb, 1979.
32. **Klaić, Nada**, „Tobožnji Ladislavov „monasterium s. Stephani regis“ u Zagrebu“, u: *Peristil*, br. 24, Zagreb, 1981.
33. **Krčelić, Baltazar Adam**, *Povijest stolne crkve zagrebačke*, Zagreb: Institut za suvremenu povijest, 1994.
34. **Leroux-Dhuys, Jean-François**, *Les abbeyes cisterciennes en France et en Europe*, Paris: Place des Victoires, 1998.
35. **Lóvei, Pál**, *Prilozi povijesti izgradnje zagrebačke katedrale*, u: *Hrvatska/Mađarska/Europa: Stoljetne likovno-umjetničke veze*, Društvo mađarskih znanstvenika i umjetnika u Hrvatskoj, Zagreb, 2000.

36. **Miletić, Drago; Valjato-Fabris, Mirjana**, *Kapela sv. Filipa i Jakova na Medvedgradu*, Mala biblioteka godišnjaka zaštite spomenika kulture Hrvatske, Zagreb, 1987.
37. **Móré-Heitel, Zsuzsa**, „Die Beziehungen zwischen den Rumänischen Fürstentümern und Ungarn in der Zweiten Hälfte des 14. Jahrhunderts“, *Sigismundus Rex et Imperator. Kunst und Kultur zur Zeit Sigismundus von Luxemburg 1387-1437.* (katalog izložbe), Szépművészeti Múzeum, Budimpešta, 2006.
38. **Nežić, Dragutin**, *Bl. Augustin Kažotić*, Kulturno poviestni zbornik Zagrebačke nadbiskupije, 1. svezak, Zagreb: Izdanje Hrvatskog izdavačkog bibliografskog zavoda, 1944.
39. **Quicherat, Jules-Etienne**, *Notice sur l'album de Villard de Honnecourt architecte du XIII siècle*, Paris: A. Leleux, 1849.
40. **Sakcinski, Ivan Kukuljević**, *Prvostolna crkva zagrebačka: opisana s gledišta povjestnice, umjetnosti i starinah*, Velika Gorica: Matica Hrvatska, Ogranak, 1994.
41. **Srša, Ivan**, *Požega, crkva sv. Lovre*, Zagreb: Mala biblioteka godišnjaka zaštite spomenika kulture Hrvatske, 2005.
42. **Stošić, Josip**, *Srednjovjekovna umjetnička svjedočanstva o Zagrebačkoj biskupiji*, u: Sveti trag: devetsto godina umjetnosti Zagrebačke nadbiskupije: 1094.-1994., MGC – Muzej Mimara, Zagreb, 10. rujna – 31. prosinca 1994., ur. Tugomir Lukšić, Ivanka Reberski
43. **Szabo, Gjuro**, *Prilozi za građevnu povijest zagrebačke katedrale*, Zagreb: edicije Muzeja grada Zagreba, 1929.
44. **Tkalčić, Ivan Krstitelj**, *Povjestni spomenici zagrebačke biskupije (Monumenta historica episcopatus Zagrabensis): XII. i XIII. stoljeća*, Zagreb: Knjigotiskara Karla Albrechta, 1873-1874.
45. **Tkalčić, Ivan Krstitelj**, *Prvostolna crkva zagrebačka nekoć i sada*, Zagreb: Knjigotiskara Karla Albrechta, 1885.
46. **Weiss, Karl**, *Der Dom zu Agram*, Beč, 1860.
47. **Zmajić, Bartol**, *Grbovi zagrebačkih biskupa i nadbiskupa*, Kulturno poviestni zbornik Zagrebačke nadbiskupije, 1. svezak, Zagreb: Izdanje Hrvatskog izdavačkog bibliografskog zavoda, 1944.

10. Popis slikovnog materijala:

1. Prikaz katedrale iz 1877. godine prije regotizacije. Akvarel izradio E. Nordio. Izvor: **Deanović, Ana; Čorak, Željka**, *Zagrebačka katedrala*, Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 1988.
2. Felicijanova isprava. Izvor: <http://proleksis.lzmk.hr/21041/>
3. Nacrt crkve Notre Dame u Cambraiu, iz bilježnice Villarda de Honnecourta. Izvor: **Quicherat, Jules-Etienne**, *Notice sur l'album de Villard de Honnecourt architecte du XIII siècle*, Paris: A. Leleux, 1849.
4. Slika poda crkve u Pilisu iz bilježnice Villarda de Honnecourta. Izvor: <http://jekely.blogspot.com/2010/11/villard-de-honnecourt-in-hungary.html>
5. Skice lisnatih glava (tzv. zeleni čovjek) iz bilježnice Villarda de Honnecourta. Izvor: http://www.greenmanenigma.com/photos/other_villard_de_honnecourt.jpg
6. Oslík svoda u kapeli sv. Stjepana. Izvor: osobna fotografija
7. Tlocrt katedrale i kapele sv. Stjepana. Izvor: **Deanović, Ana; Čorak, Željka**, *Zagrebačka katedrala*, Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 1988.
8. Kontrafor ugrađen u kapelu sv. Stjepana. Izvor: osobna fotografija
9. Pečat Zagrebačkog kaptola iz 1371. godine. Izvor: **Deanović, Ana; Čorak, Željka**, *Zagrebačka katedrala*, Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 1988.
10. Usporedni prikaz tlocrta zagrebačke katedrale i tlocrta sv. Urbana. Izvor: **Deanović, Ana; Čorak, Željka**, *Zagrebačka katedrala*, Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 1988. i <http://commons.wikimedia.org/wiki/File:Plan.choeur.Saint.Urbain.Troyes.png>
11. Zellendorf, tlocrt. Izvor: *Geschichte der Bildenden Kunst in Osterreich: Gotik*, 2. svezak, Beč: Prestel, 2000.
12. Stubište u tornjiću uz glavnu apsidu. Izvor: **Deanović, Ana; Čorak, Željka**, *Zagrebačka katedrala*, Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 1988.
13. Usporedni prikaz presjeka zagrebačke katedrale i crkve sv. Urbana. Zagrebačka katedrala. Izvor: **Weiss, Karl**, *Der Dom zu Agram*, Beč, 1860.
14. Usporedni prikaz presjeka zagrebačke katedrale i crkve sv. Urbana. Sv. Urban u Troyesu. Izvor: http://learn.columbia.edu/ma/htm/dm/ma_dm_image_urb_plan06.htm
15. Skulptura lavića i kljunatog monstruma s „čudovišne galerije“ sjevernog pročelja. Izvor: **Deanović, Ana; Čorak, Željka**, *Zagrebačka katedrala*, Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 1988.
16. Skulpture sjevernoga pročelja, „čudovišna galerija. Izvor: osobna fotografija
17. Skulpture „čudovišne galerije“ na sjevernom pročelju. Izvor: osobna fotografija

18. Skulptura lisnate lavlje glave na sjevernom pročelju zagrebačke katedrale. Izvor: **Deanović, Ana; Čorak, Željka**, *Zagrebačka katedrala*, Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 1988.
19. Prikaz građevnih faza lađa katedrale po interpretaciji Zorislava Horvata: sjeverno pročelje. Izvor: **Horvat, Zorislav**, „Izgradnja lađe zagrebačke katedrale“, u: *Peristil*, br. 23, Zagreb, 1980.
20. Prikaz građevnih faza lađa katedrale po interpretaciji Zorislava Horvata: južno pročelje. Izvor: **Horvat, Zorislav**, „Izgradnja lađe zagrebačke katedrale“, u: *Peristil*, br. 23, Zagreb, 1980.
21. Imbach, tlocrt. Izvor: *Geschichte der Bildenden Kunst in Osterreich: Gotik*, 2. svezak, Beč: Prestel, 2000.
22. Retz, pogled na lađe. Izvor: *Geschichte der Bildenden Kunst in Osterreich: Gotik*, 2. svezak, Beč: Prestel, 2000.
23. Shematski prikaz kompozicije prizemlja sjevernog zvonika. Izvor: **Horvat, Zorislav**, „Izgradnja lađe zagrebačke katedrale“, u: *Peristil*, br. 23, Zagreb, 1980.
24. Četvrti prozor sjeverne lađe sa skulpturama u doprozornicima. Izvor: osobna fotografija
25. Eberhardov grb u jugozapadnome uglu zagrebačke katedrale. Izvor: **Deanović, Ana; Čorak, Željka**, *Zagrebačka katedrala*, Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 1988.
26. Uzdužni presjek zagrebačke katedrale iz *Der Dom zu Agram* Karla Weissa iz 1860. godine. Izvor: **Weiss, Karl**, *Der Dom zu Agram*, Beč, 1860.